

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АВАЗНАЗАРОВ ОДИЛЖОН РАҲМАТУЛЛОЕВИЧ

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА СОҶИЙ ОБРАЗИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Қарши – 2020

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Contents of Dissertation Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on
philological sciences**

Авазназаров Одилжон Раҳматуллоевич

Алишер Навоий ижодида соқий образи.....3

Avaznazarov Odiljon Rakhmatulloyevich

The image of Saki in the creative work of Alisher Navai.....23

Авазназаров Одилжон Раҳматуллоевич

Образ кравчего в творчестве Алишера Наваи.....41

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....45

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АВАЗНАЗАРОВ ОДИЛЖОН РАҲМАТУЛЛОЕВИЧ

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА СОҶИЙ ОБРАЗИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Қарши – 2020

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида №В2019.1.PhD/Fil703 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасининг www.qarshidu.uz ҳамда «Ziynet» ахборот таълим портали www.ziynet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:	Шодмонов Нафас Номозович филология фанлари доктори, доцент
Расмий ошнONENTлар:	Жабборов Нурбой Абдулҳакимович филология фанлари доктори, профессор Аҳмедова Шоира Нейматовна филология фанлари доктори, профессор
Етакчи илмий ташкилот:	Самарқанд давлат университети

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги Илмий даражалар берувчи PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «19» декабрь соат 13:00 даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Қарши давлат университети, Филология факультети фаоллар зали.

Диссертация билан Қарши давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (33 рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «19» декабрь кuni тарқатилди.
(2020 йил 19 декабрь даги 32 рақамли реестр баённомаси).



Х.Жабборов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, унв.профессори, филол.ф.д.

Г.Н.Тожиева
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д. (PhD)

Д.Тўраев
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослиги айни пайтга келиб, дунё миқёсида эътироф этилган буюк ижодкорлар асарларининг мумтоз лирик жанрлари, композицияси ва бадиий образ поэтикасини глобаллашган илмий-назарий тафаккур сатҳида ўрганиш муаммосини кун тартибига қўйди. Шу нуқтаи назардан, Шарқ мумтоз адабиёти улуғ намояндалари асарларининг образлар тизимини илмий жиҳатдан такомиллашиб бораётган назарий методлар, янгича таҳлил ва талқин усуллари асосида ўрганиш, уларнинг шаклланиш тарихини асослаш, тадрижий такомилни аниқлаш борасида олиб борилаётган тадқиқотлар муҳим назарий аҳамиятга эга.

Дунё адабиётшунослигида XIX–XX асрлар мобайнида Алишер Навоий биографияси, илмий-назарий қарашлари, асарларининг Шарқ мумтоз адабиётида тутган мавқеи, Алишер Навоий ва хамсанавислик анъаналари, улуғ салафларга издошлик масалалари юзасидан салмоқли илмий тадқиқотлар амалга оширилган. Бугунги кун жаҳон адабиётшунослигида улуғ ижодкор асарларининг композицияси, сюжети, образлари поэтикаси, уларнинг адабий-эстетик ҳамда типологик хусусиятларини илмий-назарий жиҳатдан исломий-тасаввуфий ғоялар, шарқона бадиият мезонлари асосида ўрганиш зарурати сезилмоқда.

Ҳозирги ўзбек навоийшунослигида ҳам улуғ адибимиздан маънавий мерос бўлиб келаётган кўп асрлик мумтоз асарларнинг илмий-тасаввуфий, киёсий-тарихий тадқиқи адабиёт тарихи, фольклоршунослик, назарий адабиётшунослик, матншунослик ва тарихий поэтика нуқтаи назаридан амалга оширилди. “Жонажон Ватанимиз “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” деган бош тамойил асосида тараққиётнинг бутунлай янги босқичига қадам қўйиб, янги Уйғониш даври – Учинчи Ренессанс пойдеворини яратаётган бугунги кунда Алишер Навоийнинг безавол адабий мероси мисолида ўзбек адабиёти ва маданиятини чуқур ўрганиш ва оммалаштириш ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда”¹. Шоир асарларининг образлар тизими, уларнинг ифода тарзи, тасвир имконияти, услуб поэтикаси ҳамда моҳиятига сингиб кетган маърифий, тасаввуфий мазмуннинг комплекс тадқиқи бугунги адабиётшунослик олдида турган муҳим масалалардандир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон “Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 19 октябрдаги “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги ПҚ-4865-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/5054929>

комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги, 2020 йил 19 октябрдаги ПҚ-4865-сон “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарорлари, шунингдек, мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган кенг кўламли вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланиши устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий ривожлантириш” устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Шарқ адабиётида соқий образининг ғоявий-бадиий хусусиятлари, бошқа образлар билан ассоциатив муносабати поэтик сўз санъати имкониятларини очиқ беришда алоҳида мавқега эга бўлса-да, ўзбек адабиётшунослигида унинг муҳим хусусиятлари ҳозирга қадар махсус тадқиқот объектига айланмаган. Ҳолбуки, *соқий* тушунчасининг образ сифатида шаклланиши, туркий адабиётга кириб келиши ва мумтоз адабиётимизда тутган ўрни, Алишер Навоий ижодида ўзининг таракқиёт тарихидаги энг юксак поғонага кўтарилиши ҳамда поэтик жиҳатларини атрофлича ўрганиш адабиётшунослигимизда ўз ечимини кутаётган назарий муаммолардан биридир.

Жаҳон адабиётшунослигида бир қатор олимлар май мавзусини тадқиқ этиш, шунингдек, хамрия(т) ва соқийнома жанридаги шеърлар ҳақида кўпгина фикр-мулоҳазалар билдириш асносида соқий образига ҳам маълум даражада муносабат билдирганлар. Жумладан, Шарқ адабиёти тарихи бўйича махсус изланишлар олиб борган Е.Э.Бертельс, М-Н.Османов, Н.Ю.Чалисова, араб шеърятини тадқиқ этган И.Ю.Крачковский, И.М.Фильштинский, И.Ҳавий, Б.Я.Шидфар, К.Т.Осипова, Н.А.Акилова, турк олимларидан А.Тарлан, Р.Жаним, М.Кузубаш, М.Арслан ва Ў.Чайилдак² кабиларнинг ишларида соқий образи ҳақида фикрлар баён қилинган.

Ушбу тадқиқотлар орасида, хусусан, Ўзлем Чайилдакнинг “Классик турк адабиётида соқийномалар” номли докторлик иши турк адабиётида яратилган соқийномаларда соқий образининг поэтикаси, характерли жиҳатлари илмий асослангани билан ажралиб туради.

² Қаранг: Бертельс Е.Э. Избранные труды. Т.3. Наваи и Джами. – М.: Наука, 1965; Османов М-Н.О. Омар Хайям. – М.: Наука. 1959. – 143 с.; Чалисова И.Ю. Вино – великий лекарь. К истории персидского поэтического топоса // Вестник РГГУ. – 2011. – № 2 (63). – С. 126–157.; Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. Т.2. – М.: Наука, 1956. – 702 с.; Фильштинский И.М. Арабская классическая литература. – М.: Наука. 1965. – 300 с.; Шу муаллиф. История арабской литературы. V – начало X века. – М.: Главная редакция восточной литературы. 1985. – 523 с.; Шидфар Б.Я. Образная система арабской классической литературы (VI–XII вв). – М.: Наука. 1974. – 252 с.; Шу муаллиф. Абу Нувас. – М.: Наука. 1978. – 232 с.; Ҳавий И. Хамрият жанри ва унинг араб адабиётидаги таракқиёти. – Байрут. 1975. – 473 б (араб тилида); Осипова К.Т. Винные стихи (хамрийят) в арабской классической поэзии VI–IX вв (генезис и эволюция): Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – 137 с.; Акилова Н.А. Традиции доисламской литературы иранских народов в творчестве Абу Нуваса: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Душанбе: ХГУ, 2019. – 26 с.; Canım R. Türk edebiyatında sakınameler ve işratname. – Ankara: Akçağ yayınları. 1998. – 170 s.; Kuzubaş M. Sakiname (Nev’izade Atayi). – İstanbul: Etut yayınları. 2009. – 228 s; Arslan M. Saki-nameler. – İstanbul: Kitabevi. 2012. – 651 s.; Çayıldak Ö. Klasik türk edebiyatında saki-nameler: Doktora tezi. – Malatiya, 2018. – 489 s.

Соқий – Алишер Навоий асарларидаги энг фаол образлардан. Шу сабабли шоир ижодига дахлдор илмий-назарий манбалар қандай муаммо ечимига қаратилишидан қатъи назар, тадқиқотчиларнинг эътибори маълум нуқталарда мазкур образга қаратилади. Хусусан, ўзбек адабиётшунослари Ойбек, М.Шайхзода, А.Қаюмов, А.Ҳайитметов, Ё.Исҳоқов, А.Рустамов, Н.Комилов, И.Ҳаққулов, Э.Очиловларнинг ишларида соқий образи ҳақида баҳс юритилган³. Улар орасида А.Қаюмов ва Ё.Исҳоқовларнинг тадқиқотлари эътиборга лойиқдир. Чунки уларда Алишер Навоий соқийномасининг ғоявий-бадиий оламини ёритиш, шоирнинг ўзбек адабиётига янги бир жанрни олиб киришдаги тарихий хизматларини илмий баҳолаш баробарида соқий образи ҳақида ҳам салмоқли фикрлар илгари сурилган.

Яқин йилларда илмнинг бу соҳасида бир қатор тадқиқотлар юзага келди. Жумладан, М.Асадов, И.Адилова, З.Мамадалиева, Н.Бозорова, З.Раҳмонова, Н.Алиқулова ва бошқа адабиётшунослар томонидан яратилган илмий тадқиқот ва мақолаларда соқий образининг Алишер Навоий ижодида тутган ўрни ва аҳамиятини белгилашда қўл келувчи муайян хулоса ва қайдлар борлиги аҳамиятлидир⁴.

Айниқса, адабиётшунос М.Асадов ўз тадқиқотларида ўзбек мумтоз шеърлятида риндона маъно ва лирик қаҳрамон характерига хос жиҳатларни очиб бериш, соқийнома жанри генезиси, тараққиёт босқичлари ҳамда поэтик хусусиятларини аниқлаш жараёнида соқий образи бадиияти, унга ёндош май, шароб, бода, соғар, саҳбо, жом, қадаҳ каби кўплаб образлар ҳақида салмоқли фикрлар билдиради.

Диссертацияни ёзишда ўзбек ва чет эл адабиётшуносларининг номлари қайд этилган тадқиқотларига таянилди ва зарурият даражасида улардан фойдаланилди. Шунингдек, мазкур ишлар соқий поэтик образини махсус тадқиқ этишга бағишланмагани ҳисобга олиниб, уларга танқидий ёндашилди.

³ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Т.13. – Тошкент: Фан, 1979. – 512 б.; Шайхзода М. Асарлар. Т.4. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – 372 б.; Рустамов А. Адиблар одобидан адаблар. – Тошкент: Маънавият. 2003. – 112 б.; Қаюмов А. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашъорлар. – Тошкент: Шарк. 2014. – 271 б.; Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мавороуннаҳр-Ўзбекистон. 2009. – 445 б.; Шу муаллиф. Хизр чашмаси. – Тошкент: Маънавият. 2005. – 320 б.; Шу муаллиф. Маънолар оламига сафар. – Тошкент: Тамаддун. 2012. – 315 б.; Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. – Тошкент: O‘zbekiston. 2015. – 328 б.; Исҳоқов Ё. Алишер Навоий ва соқийнома жанри // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1975. – № 1. – Б.16–23; Шу муаллиф. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан. 1983. – 168 б.; Шу муаллиф. Низомий ва соқийнома жанри / Ганжалик даҳо. – Тошкент: ТДПУ, 2002. – Б. 15–18; Ҳаққулов И. Камол эт касбким... – Тошкент: Чўлпон. 1991. – 240 б.; Шу муаллиф. Навоийга қайтиш. 2-китоб. – Тошкент: Фан. 2011. – 197 б.; Очилов Э. Бир ховуч дур. – Тошкент: Ўзбекистон. 2011. – 240 б.

⁴ Асадов М. Соқий образи бадиияти // Бухоро давлат университети илмий ахбороти. – 2015. – № 2. – Б.81–86.; Шу муаллиф. Ўзбек мумтоз шеърлятида риндона маъно ва лирик қаҳрамон характери: Филол. фан. фалс. докт ...дисс. – Тошкент, 2017. – 138 б.; Шу муаллиф. Ўзбек мумтоз адабиётида соқийнома (генезиси, тараққиёт босқичлари, поэтик хусусиятлари): Филол. фан. док. дисс... – Тошкент, 2020. – 276 б.; Адилова И. Увайсий шеърлятида рамз ва образ муносабати // Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари: Респ. илмий-наз. анж. – Тошкент, 2018. – Б. 92-99.; З.Мамадалиева. Алишер Навоий ижодида соқий образи // Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари: Респ. илмий-наз. анж. – Тошкент, 2018. – Б. 133-137.; Бозорова Н.П. Алишер Навоий ғазалларида кўнгил образи (“Бадоеъ ул-бидоя” девони асосида). – Фил.ф.н. ... дис. – Тошкент: 2004. – 135 б.; Раҳмонова З.Ж. XII–XV аср ўзбек мумтоз адабиётида муршид ва мурид образи: Филол. фан. фалс. докт. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 58 б.; Алиқулова Н. Навоий ва Мажзуб Намангоний “Соқийнома”ларининг қиёсий таҳлили // Алишер Навоий ижодий меросининг умумбашарият маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни: Халқ. илм. конф. – Тошкент, 2019. – Б. 212-217.

Ушбу тадқиқот соқий поэтик образининг қадимий илдизлари, XI–XV асрнинг I ярми ўзбек мумтоз адабиётидаги тадрижий такомил хамда уларнинг Алишер Навоий ижодидаги ўрни, моҳияти, зоҳирий ва ботиний хоссалари, фалсафий концепцияси ва бошқа ўзига хос хусусиятлари илк бор монографик тадқиқ этилгани билан ўзидан аввал амалга оширилган ишлардан фарқ қилади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Қарши давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Адабий ҳодисаларнинг тарихий тадрижи ва назарий тараққиёти масалаларини ўрганиш” йўналишида олиб борилаётган тадқиқотлар доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади соқий образининг генезиси, бадиий такомил тадрижи, Алишер Навоий ижодидаги мавқеи, талқинлари, ижтимоий-фалсафий концепцияси хамда ботиний ва зоҳирий хоссаларини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

соқий тушунчасининг юзага келиши, тарихий асослари ва поэтик образга айланиш жараёнини ўрганиш;

соқий образининг тадрижий такомил, тараққиёт тамойилларини аниқлаш;

ушбу образининг XI асрдан Алишер Навоийгача бўлган туркий адабиётдаги поэтик хусусиятларини аниқлаш;

мазкур образнинг зоҳирий ва ботиний хоссалари, унинг тасаввуфий талқинларини очиб бериш;

соқий тимсоли иштирокидаги ижод намуналарининг ўзбек мумтоз адабиёти тараққиётида алоҳида босқич бўлганини Алишер Навоий шеърияти ва дostonлари орқали асослаш;

лирик қаҳрамон эстетик идеали, руҳий-маънавий дунёси, қолаверса, фикр-саҳиясининг соқий образи мазмун-моҳияти, поэтик табиати, бадиий тасвир имкониятлари билан боғлиқлигини далиллаш;

Алишер Навоий ижодидаги соқий образи ифода имкониятлари ва бадиий-эстетик тамойилларининг характерли жиҳатларини белгилаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Алишер Навоийнинг 10 жилдлик “Тўла асарлар тўплами”дан ўрин олган “Ҳазойин ул-маоний”, “Ҳамса” каби шеърий асарлари асосий манба сифатида олинди, шунингдек, соқий образининг туркий адабиётдаги ўрни ва талқинлари ҳақида тўлиқроқ тасаввур ҳосил қилиш мақсадида мумтоз адабиётимизнинг қатор вакиллари асарларига хам мурожаат қилинди.

Тадқиқотнинг предметини Алишер Навоий ижодида қўлланилган соқий образининг бадиий талқин ва таҳлили ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда таснифлаш, тарихий-қиёсий, статистик, социологик, феноменологик, контекстуал ва комплекс таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

соқийнинг поэтик образ сифатида шаклланиши ва тараққиётига жаҳон халқлари ижтимоий ва маданий ҳаётидаги май билан боғлиқ урф-одатлар, шунингдек, таъбирномалар, фольклор, тасаввуф адабиётининг таъсири исботланган;

шоир соқий образининг туркий адабиётда мавжуд маъноларини *Азроил, давр, ишқ, бало, ёр, ҳукмдор, шаҳзода, Аторуд юлдузи* қабилар билан бойитгани, илк бор “Соқий” радибли мусаддас, ғазал ва рубоийлар яратиби, унинг поэтик имкониятларини ривожлантиргани далилланган;

соқий образининг поэтик табиати, ботиний ва зоҳирий хоссалари Алишер Навоийнинг ижодий концепцияси асосида шаклланигани очиби берилган;

“Ҳазойину-л-маоний” ҳамда “Ҳамса” асарларида соқий образининг бадиий тасвир имкониятлари, ирфоний хусусиятлари, тасаввуфий образлар тизими билан ассоциатив муносабати, ифода усули аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

соқий тушунчасининг поэтик образ сифатида шаклланиши, тарихий тақомили, маъно-моҳияти ва асар бадииятидаги ўрнини тадқиқ этиш орқали чиқарилган хулосалар навоийшунослик учун янги илмий-назарий маълумотлар бериши, ўзбек адабиёти тарихи, адабиёт назарияси қабил фанлардан яратиладиган дарслик ва қўлланмаларнинг мукамаллашувига хизмат қилиши асосланган;

Алишер Навоий шеъриятида соқий образининг бадиий талқинлари ҳақида илмий-назарий қарашлар шакллантирилган;

соқий образи иштирокидаги асарларда ифодаланган ғоялар бугунги кун ўқувчисининг дунёқараши, бадиий тафаккурини бойитишда ҳамда жамиятнинг ахлоқий-эстетик ва маънавий-маърифий қиёфасини юксалтиришда муҳим аҳамият касб этиши аниқланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги қўлланилган ёндашув усуллари ва назарий маълумотларни беришда аниқ илмий манбаларга таянилгани, таҳлилга тортилган манбаларнинг илмий методлар воситасида текширилгани, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилгани, адабиётшуносликнинг замонавий илмий концепциялари асосида ўрганилгани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, Алишер Навоий шеърияти ҳамда дostonларини тўғри таҳлил ва талқин қилишда илмий-назарий асос бўлиби хизмат қилишга, шунингдек, илмий жамоатчиликка соқий поэтик образининг шу пайтгача эътибор доирасидан четда қолган жиҳатлари билан яқинроқ танилишга ҳамда мумтоз даври адабиёти манбаларини бойитишга хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундан иборатки, олинган хулосалар Алишер Навоий ижоди, ўзбек мумтоз адабиёти тарихи бўйича тадқиқот олиби бораётган мутахассислар учун, қолаверса, олий ўқув юртларининг “Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили)” таълим йўналишида навоийшунослик, ўзбек адабиёт тарихи, тасаввуфшунослик,

бадий таҳлил асослари каби фанлардан маърузалар ўқишда ва амалий машғулотлар ўтказишда, дарслик ва ўқув қўлланмалари яратишда илмий-назарий манба бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Алишер Навоий ижодида соқий образининг бадий талқинларини аниқлаш жараёнида эришилган илмий натижалар асосида:

соқий образининг поэтик табиати, ботий ва зоҳирий хоссалари Алишер Навоий дунёқараши ва ижодий концепцияси билан боғлиқ эканига оид илмий хулосалардан ИТД А-1-118-рақамли “Навоий образининг тафсир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” (2015–2017) мавзусидаги фундаментал лойиҳани бажаришда фойдаланилган. (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 3 ноябрдаги 89-03-4365-сон маълумотномаси). Натижада соқий образининг фалсафий концепцияси, ботиний ва зоҳирий хоссаларини аниқлаш имконини берган;

шоир соқий образининг туркий адабиётда мавжуд маъноларини Азроил, давр, ишқ, бало, ёр, ҳукмдор, шахзода, Аторуд юлдузи кабилар билан бойитгани, илк бор “Соқий” радибли мусаддас, ғазал ва рубоийлар яратиб, унинг поэтик имкониятларини ривожлантиргани ҳақидаги илмий қарашлардан Ф-1-06 “Истиклол даври ўзбек адабиётида Шарқу Ғарб адабий анъаналари синтези” (2012–2016) номли фундаментал лойиҳани бажаришда фойдаланилган. (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 3 ноябрдаги 89-03-4365-сон маълумотномаси). Натижада Шарқ мумтоз шеъриятидаги анъанавийлик, унинг истиклол давридаги давомийлиги ҳақидаги назарий фикрлар такомиллашишига хизмат қилган;

“Ҳазойину-л-маоний” ҳамда “Ҳамса” асарларида соқий образининг бадий тасвир имкониятлари, ирфоний хусусиятлари, тасаввуфий образлар тизими билан ассоциатив муносабати, ифода усули хулосалардан Қашқадарё вилоят телевиденияси дастурларидан жой олган кўрсатув ва радиоэшиттиришлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган. (Қашқадарё вилоят телевидениясининг 2020 йил 03 июльдаги 547-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатув ва радиоэшиттиришлар маърифий ва амалий жиҳатдан бойитишга эришилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 4 та халқаро, 2 та республика илмий-амалий анжуманларда қилинган маърузаларда апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 12 та илмий иш чоп этилган, шулардан Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 6 та мақола, жумладан, 5 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналларда нашр қилинган.

Тадқиқот натижалари 6 та илмий-амалий анжуманда, жумладан, 2 таси республика, 4 таси халқаро анжуман материаллари тўпламларида нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса ва адабиётлар рўйхатидан ташкил топган бўлиб, умумий ҳажми 155 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг **“Кириш”** қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланиб, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, предмети ва объекти аниқланган. Тадқиқотнинг Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, унинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён этилган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланиб, ишнинг назарий ва амалий аҳамияти очиқ берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, апробацияси, тадқиқотнинг тузилиши ва ҳажми кўрсатилган.

Диссертациянинг **“Соқий образининг генезиси ва тадрижий тақомили”** деб номланган биринчи боби 2 фаслдан иборат. Биринчи фаслда **“Соқий образи генезиси”** илмий муаммо сифатида таҳлилга тортилади.

Адабиётимиз тарихида, хусусан, Алишер Навоий ижодида кенг қўлланган анъанавий поэтик образлардан бири – соқий образининг тадқиқи жуда аҳамиятли. Зеро, бадий образ адабиётшунослик фанининг марказий муаммоси ҳамда бадийликни юзага келтирувчи асосий воситалардан биридир⁵. Соқий образининг пайдо бўлиш ва шаклланиш тарихи, аввало, унга дахлдор бўлган май тушунчасининг дунё халқлари ижтимоий-маиший турмуш тарзи, маънавий-руҳий дунёси, мифологик, диний тасаввурларида тутган ўрни ҳамда аҳамияти билан боғлиқ. Диссертацияда ушбу жиҳатлар **“Авесто”**, **“Девону луғоти-т-турк”** каби манбалар, шунингдек, Умар Хайём, Беруний ва қатор Шарқ ва Ғарб олимлари тадқиқотларига таянган ҳолда асослаб берилди.

Шарқ ва Ғарб халқлари турмуши билан чамбарчас боғлиқ бўлган май кейинчалик уларнинг бадий адабиётига ҳам кириб кела бошлаган. Бадий ижод асосида тақлид (мимесис) турар экан, бу жараён табиийдир⁶. Ана шундай муҳитда баъзи шоирлар ижодида май бош мавзу даражасига кўтарила борди. Масалан, **“Қадимги Юнонистон шоири Анакреон (эрамиздан аввалги VI аср) ижодида май образи гўзаллик ва ҳаётсеварлик мазмунларини ифода этган. Шу сабабдан бўлса керак, кейинги даврларда яратилган май мавзусига оид шеърлар “Анакреон характеридаги шеърлар” деб ҳам юритилади**⁷. Ҳиндларнинг машҳур эпоси **“Маҳобҳорат”**да ҳам шароб қудрат ва ғалаба рамзи сифатида тасвирланган. Рус адабиётшуноси М.Русановнинг таъкидлашича, қадимги ҳинд шоири Бхаравининг **“Маҳобҳорат”** асосида яратилган **“Киратаржуния”** достони қадимги ҳинд шеърлятида май мавзуси ёритилган махсус жанр – *махаквий*нинг юзага келишида муҳим рол ўйнаган⁸.

⁵ Umurov N. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2004. – B.32.

⁶ Арасту. Поэтика. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2011. – Б.20.

⁷ Асадов М. Ўзбек мумтоз шеърлятида риндона маъно ва лирик кахрамон характери: Филол. фан. фалс. д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2017. – Б.22.

⁸ Русанов М. Красота в вине. Поэтика винопития в санскритской литературе // Вестник РГГУ, 2011. – N 2 (63). С. 93-94.

Арабларда эса уммавийлар ва аббосийлар ҳукм сурган вақтларда май мавзусидаги шеърларнинг *хамрия(т)* деб номланган махсус жанри юзага келган⁹. Хамриятларда соқий ва май мажлислари тасвирланган.

Шу йўсинда май мажлисларининг доимий иштирокчиси соқий ҳам май воситаси билан кўпгина халқлар ҳаёти, руҳий-психик оламига алоқадорлик касб этиб келган. Бу соқий сўзи этимологияси ҳамда ушбу тушунча ҳақида изоҳли ва энциклопедик луғатларда берилган изоҳларда ҳам ўз аксини топган. Луғатларда ушбу сўзнинг берилишида айрим тафовутлар учрайди. Хусусан, изоҳли луғатда соқий калимаси арабча, энциклопедик луғатда эса форсча сўз сифатида кўрсатилган¹⁰. Бундан ташқари, ушбу сўз халқ оғзаки ижодида *соқи* шаклида қўлланади ва у баъзи илмий манбаларда туркий сўз сифатида изоҳланади¹¹. Фольклоршунос Ш.Турдимов ҳам соқийликни туркий халқларнинг бахшилик, шомонлик каби кўҳна мифологик тасаввур ва ишонч-этиқодлари билан боғлаб, *соқи* сўзининг бугун унутилган бир маъноси *руҳоний* сўзига мос келиши, “Тўрўғли” дostonларидаги майхонани – ибодат жойи, соқини эса ибодатни бошқарувчи руҳоний шахс сифатида англаш ўринли эканини таъкидлайди¹². Адабиётшунос М.Асадов Ш.Турдимов тадқиқотларига таянган ҳолда маълумот беришича, бия қадимги туркийларда муқаддас ҳисобланиб, уни фақат *соқи*, *соқичи* деб аталувчи ибодатхона коҳини соғиши мумкин бўлган. Соқи муқаддас биядан муқаддас сутни соғиб, ундан қимиз тайёрлаган ва кишиларга қуйиб берган¹³. Ушбу маълумот соқий сўзининг келиб чиқиш илдизи айнан *соғмоқ* феъли билан алоқадор бўлиши мумкинлигига ишора қилади. Ҳақиқатан, эски туркий тилдаги “*سقى*” (сиқ – сиқмоқ)¹⁴, “*سقىن*” (сақин – тортмоқ)¹⁵ каби бир қанча сўзларда *соғмоқ* ҳамда *соқий* сўзлари билан мазмуний алоқадорлик сезилади. Шунингдек, бу сўзлар соқийнинг араб тилидаги турли формалари билан омонимлик ҳосил қилади. Бу эса соқий сўзининг туркийча бўлиши мумкинлиги хусусида баъзи фаразларни ўртага ташлаши табиий.

Соқий сўзининг келиб чиқиши хусусида хилма-хил қарашлар мавжуд бўлса-да, қатор манбаларга¹⁶ асосланиб, унинг асли арабча экани ҳақиқатга яқин, деган хулосага келдик. Бу эса соқийнинг поэтик образ сифатида бадиий адабиётга кириб келиши, яъни негизи қадимги дунё халқлари, хусусан, араб

⁹ Асадов М. Ўзбек мумтоз шеърлятида риндона маъно ва лирик қахрамон характери: Филол. фан. фалс. д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2017. – Б. 22.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. V жилдлик. 3-жилд / Т.Мирзаев раҳбарлиги остида – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 561.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8-жилд / А.Азизхўжаев, М.Аминов, Т.Даминов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. – Б. 31.

¹¹ Назаров Н. “Лақайлар: диалектология ва фразеология”. – Тошкент. 2010. – Б. 222.

¹² Турдимов Ш. Ҳикмат хазинаси. – Тошкент: “O‘zbekiston” НМИУ. 2016. – Б. 162-163.

¹³ Асадов М.Х. Ўзбек мумтоз адабиётида соқийнома (генезиси, тараққиёт босқичлари, поэтик хусусиятлари): Филол. фан. док. ...дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 59.

¹⁴ Кошғарий М. Девону луғотит турк. III томлик. – Тошкент: Фан, 1963. Т.2. Б. 26.

¹⁵ Югнакий А. Ҳибату-л-хақойиқ. – Тошкент: Akademnashr. 2019. – Б. 128.

¹⁶ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду жилд. Ҷилди II. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, с. 2008, – С. 259.; Ботирбек Ҳасан. Арабча-ўзбекча бошланғич луғат. – Тошкент: Мовароуннахр. – Б.308.; Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3 жилдлик. – Тошкент: Университет, 2003. Ж.2. Б. 391.; Çayildak Ö. Klasik türk edebiyatında saki-nameler: Doktora tezi. – Malatiya, 2018. – S. 1.

шеърияида соқий ва май мажлислари тавсифланган, шунингдек, май, қадах, майфуруш ва соқий каби турғун тимсолларга эга хамрия(т)лар билан узвий боғлиқ эканини англатади.

Соқий образининг тарихий тараққиётида фольклорнинг аҳамияти ҳам юқори. Фольклоршуносларимиз Муҳсин Қодиров, Шахноза Қаҳҳоровалар соқи сўзини бахшининг синоними сифатида кўрсатадилар. Жумладан, М.Қодиров Гўрўғли туркумидаги дostonларда соқий тимсолини гавдалантирган Соқибулбулнинг кўп соҳаларни ва маҳорат сирларини эгаллаган диапозони кенг, палитраси бой моҳир санъаткор, созанда, хонанда, бахши ва шоир, актёрлик ва импровизаторлик қобилиятига эга киши, корфармон, аскиячи ва масхарабоз сифатида намоён бўлишини қайд этади¹⁷. Ш.Қаҳҳорова эса республикамизнинг турли жойларида бахшиларнинг соқи деб аталишини таъкидлаб, уларнинг булбул, лочин, чечан, сўз дехқони, билгир, ҳофиз, созанда, суҳанвар, оҳангар, нағмагар, жуйрук, сакрак каби сифатлашларга эга экани ҳақида маълумот беради¹⁸. Бу тавсифлар фольклордаги соқи образи сиймосини ҳамда унинг образ сифатида шаклланиши ва мазмуний тараққиётини кўрсатиб туради.

Соқий тушунчасининг поэтик образ сифатида шаклланиш жараёнида Шарқ бадий тафаккури тадрижга катта таъсир кўрсатган таъбирномаларнинг ҳам ўзига хос ўрни бор. Фольклоршунос Ж.Эшонқул таъкидлаганидек, “Инсоният тафаккури тарихини маълум бир маънода туш ҳодисасига муносабатлар тарихи сифатида баҳолаш мумкин”¹⁹. Бу борада машҳур тобеъинлардан бўлган муаббир Муҳаммад ибн Сирин(653 – 729)нинг “Тушлар таъбирномаси” китоби муҳим манба бўла олади. Асарда *саққо* (سقاء) сўзи *мешкобчи*, *сув тарқатувчи* маъносида қўлланиб, тушга кирган саққо диёнатли ва тақводор, худди олим ва воиз каби гўзал хулқлар ва дин соҳиби сифатида таъбир этилган²⁰. Ибн Сириннинг соқийни тақводор, дин соҳиби сифатида рамзлаштиришини бадий адабиётда бу образнинг илоҳий маърифат улашувчи пири комил маъносига эга бўлишидаги дастлабки босқич сифатида баҳолаш мумкин. Бундан ташқари, Ибн Сириннинг саққога берган таърифида тушга кирган дарё – султон, ундан сув олувчи соқий – султонга яқин киши, идишдаги сув – тўпланган мол сифатида таъбир қилинади. Сувни ичувчига эса султонга яқин кишидан мол етиши таъкидланади²¹. Албатта, бундай рамзлашувлар бадий адабиётга таъсир ўтказмай қолиши мумкин эмас эди. Жумладан, соқийни Ҳаққа етиш маърифатини ҳосил қилган пири комил, қадахдаги майни илоҳий ишқ ва маърифат майи, май ичқувчини эса Ҳаққа яқин бўлган пири комилдан файз етган киши сифатида талқин қилиш Ибн Сириннинг юқоридаги талқинлари билан жуда ўхшаш бўлиб, соқий образининг тарихий илдизи таъбирномалар билан туташ эканига ишора қилади. Таъбирномалар ва бадий адабиёт намуналари ўртасидаги бундай

¹⁷ Қодиров М. Соқибулбул образининг талқини // Пўлкан шоир. – Тошкент: Фан. 1976. – Б. 120-127.

¹⁸ Қаҳҳорова Ш. Эпик анъана ва “Оллоназар Олчинбек” дostonи. – Тошкент: Мухаррир. 2010. – Б. 7.

¹⁹ Эшонқул Ж. Ўзбек фольклорига туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: Фан. 2011. – Б. 5.

²⁰ Муҳаммад ибн Сирин. Тушлар таъбирномаси. – Тошкент: Тошкент ислом университети. 2014. – Б. 239-240.

²¹ Кўрсатилган китоб. – Б. 239.

муштараклик туркий адабиётнинг ёрқин намуналаридан бири – “Қисаси Рабғузий”да ҳам яққол кўзга ташланади. Мазкур асардаги соқий, яъни аёқчи образи тақдири бевосита туш таъбирлари ва тарихдаги энг буюк муаббир Юсуф алайҳиссалом билан туташади. Қолаверса, асарда аёқчи образи билан боғлиқ бир неча жиҳатлар борки, улар Ибн Сириннинг соқийга муносабати билан жуда ўхшаш. Масалан, Ибн Сирин соқийни султонга яқин, мавқеи баланд киши ўлароқ таъбир қилганидек, “Қисаси Рабғузий”даги аёқчи ҳам Мисрда подшоҳга энг яқин ва ундан кейин мавқеи энг улуғ бўлган олти киши(вазир, хожиб, хозин, аёқчи, ақтачи, бовурчи)дан биридир²².

Айтиш жоизки, соқий образининг поэтик тақомилида тасаввуф таълимотининг таъсири беқиёс. Тасаввуф адабиётининг вакиллари дастлаб ўзларигача мавжуд бўлган поэтик образларга янги мазмун ва ғоя юклаб, уларнинг моҳиятини янада чуқурлаштириб юбордилар. Соқий образи ҳам бу жараёндан четда қолгани йўқ. Чунки соқий тушунчаси сўфийлар турмуш тарзи билан узвий боғлиқ эди. Тасаввуф амалиётида соқийлик муршид томонидан муридни тарбиялаш, камолга етказиш учун унга юкланадиган вазифалардан ҳисобланган. Хусусан, Бектошийлик ва Мавлавийлик тариқатларида ҳам соқийлик муҳим вазифалардан бири бўлган²³. Нақшбандия тариқати силсиласининг Ҳазрати Муҳаммад мустафо (с.а.в.) ва Абу Бакр Сиддик (р.а.)дан кейинги, яъни учинчи вакили Салмон Форсий (р.а.) саққолик касбининг пири ҳисобланганлар. “Футувватномаи султоний” асарининг “Саққо (мешкобчи)лар ҳақида” деб номланган қисмида соқий ўзини жисман ва қалбан қандай тутиши, соқийлик қилганда нималарга риоя қилиши кераклиги ҳақида батафсил тўхталади²⁴. Шу ўринда муҳим бир жиҳат англашилади, яъни соқий образи дунё халқларининг Шарқда тасаввуф таълимоти вужудга келгунига қадар мавжуд бўлган адабиётда май образи таъсирида шаклланган, майга ёндош образ сифатида кўзга ташланса, тасаввуф адабиётда эса бевосита тасаввуф амалиёти таъсирида юзага чиққан мустақил образ сифатида намоён бўлади.

Биринчи бобнинг иккинчи фасли “Соқий образининг тадрижий тақомили” деб аталади ва унда XI–XV асрнинг I ярми ўзбек адабиёти намуналарида соқий образининг тадрижий тақомили текширилган.

Хусусан, Яссавий ҳикматларида соқий образи замирида Оллоҳ, Муҳаммад алайҳиссалом, ҳазрати Али, хурлар, чилтанлар, пири комил, шоирнинг ўзи назарда тутилгани аниқланди. Соқий даврага май улашгани каби улар ҳам одамлар қалбига илоҳий файз бағишлайдилар, ҳақиқий ишқ ўтини соладилар, ғайб марҳаматидан баҳраманд этадилар, Ҳақ сирлардан огоҳ этадилар, тавҳидни англатадилар. Таъкидлаш лозимки, туркий адабиётда соқий ва унга алоқадор тушунчалар поэтик образ сифатида илк бор Яссавий ҳикматларида қўллана бошланган. Бу эса, албатта, туркий адабиётнинг кейинги вакиллари ижодида кенг қўлланишига замин яратган.

²² Рабғузий. Қисаси Рабғузий. II китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. К.1. Б. 129.

²³ Aynî. Sâkinâme (Hazırlayan: Mehmet Arslan), – İstanbul: Kitabevi, 2003. – S. 15.

²⁴ Хусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2011. – Б. 92-93.

Ҳикматнавислик анъанаси давомчиси Боқирғоний гарчи мазкур образ замирига янги маъноларни жорий эта олмаса-да, уни туркий шеърятда Яссавийдан сўнг анъанавий поэтик образ даражасига кўтаришда хизмат қилди. Яссавий ва Сулаймон Боқирғоний ҳикматларида соқий образи мазмуний жиҳатдан анча кенгайган бўлса-да, поэтик шакл нуқтаи назаридан такомилга эришгани йўқ эди. Мазкур образнинг шаклан такомиллашиб, шеърятда маълум поэтик усулларда алоҳида мавқега эга бўла бошлаши Ҳофиз Хоразмий ижоди билан бевосита алоқадор. Ҳофиз Хоразмий соқий образидан фойдаланишда Навоийгача бўлган туркий ижодкорлар орасида яққол ажралиб туради. У ғазал, мухаммас, таржеъбанд каби бир қанча шеърӣ жанрларда ушбу поэтик образдан усталик билан фойдаланди. Шоир соқий ва унга ёндош образларни кенг қўллаши ҳамда уларга нисбатан янги сифатлашларни топиши билан бошқа замондош шоирларидан яққол устунликка эга. Унинг ҳатто “Соқий” радифли ғазали мавжуд бўлиб, унгача ҳеч ким, ҳатто унинг салафи – Ҳофиз Шерозий ҳам “Соқий” радифли ғазал ёзмаган эди. Қолаверса, бу тажриба Хоразмийдан ташқари фақатгина Навоийда учрайди. Кутб “Хусрав ва Ширин” достонида соқий образи замирида Ширин ва май қуёвчини, Саройи ўз ижодида Муштарий юлдузини, Саид Аҳмад “Таашшукнома”да Зухро ва Ой кабиларни, Амирий аршни назарда тутган ҳолатлар аниқланди.

Туркий шеърятда илк бор маълум бир жанр таркибида соқийга мурожаат услубини тартибли ва изчил қўллаш анъанасини бошлаб берган, уни поэтик усул даражасига кўтарган ижодкор айнан Хоразмийдир. Хўжандий Хоразмийдан сўнг нома жанрида соқий ва унга ёндош образлардан маълум мақсадларда фойдаланди ҳамда ушбу жанрда соқийнома байтларни қўллашни анъанага айлантирди. Мавлоно Лутфий эса соқий образини фард, ғазал каби жанрлар таркибида қўллади ҳамда унинг мажозий такомилга ўз ҳиссасини кўшди. Жумладан, шоир соқий сўзи ўрнига аёқчи калимасини қўллаб, *Азал аёқчиси* шаклини ҳосил қилади ва ушбу образга янги маъно юклайди. Бундан ташқари, шоир ушбу образни илк бор *соқийи аласт, соқийи мажлис* каби поэтик шаклларда, баъзида уни *гул* маъносида қўллади. Гадоий эса бошқа замондош шоирларидан фарқли равишда, асосан, соқий образидан Ҳаққа муҳаббатни куйлаш, диний-ирфоний мазмунларни юзага чиқаришда фойдаланади.

Иккинчи боб “**Навоий лирикасида соқий образининг фалсафий концепцияси ҳамда зоҳирӣ ва ботинӣ хоссалари**” деб номланган. Бобнинг биринчи фаслида “Соқий образининг фалсафий концепцияси” ҳақида сўз юритилади. Алишер Навоий ижодига йирик поэтик макросистема деб қаралса, соқий анъанавий поэтик образ ўлароқ унинг ажралмас узвларидан биридир. Ушбу улкан поэтик система қайси концепцияга хизмат қилган бўлса, ўз-ўзидан унинг узвлари ҳам айна шу концепцияга алоқадор.

Авалло, Навоий ўзи яшаган даврнинг маънавий, мафкуравий муҳит тасвирини ёрқин бадиий гавдалантиришда соқий образидан самарали фойдаланди. Шу сабабли унинг аксарият ғазалларида соқий образи ана шу муҳитдан зада бўлган лирик қаҳрамонга ҳаммаслақ, анис, меҳрибон, руҳига ором ва таскин берувчи табиб сифатида майдонга чиқади. Қуйидаги

соқийнома байтда ҳам замондошларининг иккиюзламачилик ва макрларидан кўнгли сиқилган шоир соқийдан ўзига ана шу ғамларини унутиш учун беҳуш қилувчи дори тутишини сўрайди:

*Бу базм аҳли нифоқидин ториқмиш кўнглум, эй соқий,
Эзиб беҳушдор-у тут манга етканда давронинг²⁵.*

Навоий ижодидаги соқий образининг фалсафий концепцияси Хуросон ўлкасида янги салтанатга асос солиниши билан ҳам алоқадор. Султон Ҳусайн жамият ва давлат тараққиёти учун сиёсий курашлар олиб борган бўлса, Алишер Навоий маънавий инқирозни бартараф этиш масъулиятини ўз зиммасига олди. Бу унинг адабий-тарихий миссиясига айланди. Шоир маънавий юксалиш ғояси – комил инсон концепциясини илгари сурди. Бу борада Навоийга соқий ва унга боғлиқ образлар қўл келганига гувоҳ бўламиз. Чунки соқий образи шоир ижодининг аксар ўринларида ҳақиқий етук инсон, улкан маърифат соҳиби – пири комил маъносида келади. Шоир зоҳиран соқийдан май сўраса-да, аслида ундан бутун жамиятга инсоний қадриятлардан таълим беришини истайди. Масалан, “Ҳайрату-л-аброр”да лирик қаҳрамон соқийга мурожаат қилиб, ундан адолат майини қуйишни сўрайди:

*Соқийи гулчехра, кетур жоми адл,
Кўрки, не гуллар очар анжоми адл.
Адл аёгин тутки, бўлуб шод ичай,
Одили давронни қилиб ёд ичай (6/114-115).*

Достоннинг бошқа ўринларида ҳам шоир соқийдан қарам, одоб, қаноат, меҳру вафо, ишқ, ростгўйлик ҳамда илм майларидан келтиришини сўрайди.

Жамиятдаги оммавий шаробхўрлик дин, ахлоқ каби муҳим қадриятларни емириб, маънавий таназулга замин яратган. Шу сабабли ҳам “Ҳазрат Навоий асарларининг бош мавзуси – инсон камолоти. Комил инсонлар ададининг кўпайиши эса жамият маънавияти юксалишининг асосий омилидир”²⁶. Ахлоқий-маънавий таназулни бартараф этишдек мураккаб юмушни адо этишга киришган шоирга ана шу муҳит ичида ўта фаол қўлланган соқий, май, жом, муғбача каби тушунчалар жуда қўл келади. У соқий ва унинг атрофидаги ўнлаб тушунчаларни поэтик образ даражасига кўтаради. Бу орқали дидактик, фалсафий қарашларини жамият ичига фаоллик билан олиб киради. Яъни, Навоий майнинг XV аср ижтимоий доираларида тутган мавқеидан фойдаланди. Катта аудиторияга эга бўлган шоир зоҳиран майни қуйласа-да, ботинан май ва май базмларига берилганларнинг қарашларини маънавий тубанлик ўзанидан бутунлай бошқа ўзанга – маърифат ўзанига буриб юборишга интилади.

Шоир яшаган даврда бутун ислом оламида авж олган зоҳидлик, таркидунёчилик масаласига эътибор қаратган Навоий улар билан баҳсга киришар экан соқий образидан жуда ўринли фойдаланади. Шоир соқийга

²⁵ Навоий А. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги НМИУ, 2012. Ж.1. Б. 380. (Алишер Навоий асарларидан келтирилаётган бундан кейинги мисоллар ўн жилдлик Тўла асарлар тўпламидан олинди, қавсда жилд ва саҳифа рақамлари кўрсатилади. – А.О.)

²⁶ Жабборов Н. Алишер Навоийнинг “Арбаъин” асарида маърифий мазмун ва бадиий шакл уйғунлиги // Алишер Навоий ва XXI аср: халқ. илм. наз. анж. 2019. – Тошкент, 2019. – Б.87.

(яъни, илохий маърифат улашувчи пири комилга) мурожаат қилиб, қадах (ҳақиқий ишқ) чироғини тутиб, кўнглини ёритишни сўрайди. Ўзининг зуҳд зулматида қалб кўзи ёпилиб ғафлатда қолганини истехзо билан таъкидлайди:

Қадах чароғини оллимга тутқил, эй соқий

Ки, зуҳд зулматида асру бўлмишам гумраҳ (1/556).

Ҳусайн Бойқаро давридаги сиёсий инқироз туркий тил ва адабиётнинг мавқеи билан ҳам боғлиқ. Навоийнинг туркий тил ва адабиёт мавқеини юксалтириш учун олиб борган курашида ҳам соқий ва унга боғлиқ образлар тизими, шунингдек, бу образ негизида ўз такомилени топган услуб ҳамда жанрларнинг аҳамияти жуда юқори экани асосланди.

Иккинчи бобнинг иккинчи фаслида “Соқий образининг зоҳирий хоссалари” ўрганилган. Навоий ўз ижодидаги энг фаол образлардан бири – соқийни бадий-эстетик категория сифатида пухта ва мукамал ишлаган. Шоир соқийнинг *ташқи кўриниши* (юзи, қоши, ғамзаси, лаби, хатти, тери, нафаси, сочи, кўли, оёғи, қомаи, либоси, жинси), *ҳол ва ҳаракати* (хушчақчақлиги, ҳазинлиги, нозу ишваси, бўсаси), *мажлисдаги фаолияти* (қадах тўлдириши ва узатиши), *лирик қаҳрамонга таъсири* (майхонага боғлаб кўйиши, беҳуш қилиши, ақлдан айириши, девона қилиши, мажнун қилиши, афюн ва захар бериши, ўлдириши, тирилтириши, афв этиши, тасалли бериши, ёрдам бериши, мадад бериши, хурсанд қилиши, мастликни аритиши, карам қилиши, ҳимоя қилиши, хабар етказиши, вафодорлиги, дўстлиги), *ичимликлари* (шароб, бода, май, чоғир, роҳ, роҳи райҳоний, сабуҳ) ва уларнинг *баҳоси, идишлари* (қадах, аёқ, бат, ибриқ, жом, журъадон, куп, паймона, ратл, сабу, соғар, суроҳий), шунингдек, соқийга ҳамда соқийдан шикоят ҳолатлари, соқий билан муштарак мутриб, муғанний, муошир каби образларни батафсил чизиб беради. Соқийга нисбатан қатор ташбеҳларни қўллайди, май базмларидаги урф-одатларни келтиради. Буларнинг барчаси ижодкорнинг дунёқараши, истеъдоди, бадий маҳорати, ўз даври ижтимоий муҳити ва унинг ахлоқий қиёфасига муносабатини жонли акс эттириб туради. Диссертацияда бу жиҳатларнинг ҳар бирига диққат қаратилади.

Иккинчи бобнинг учинчи фаслида Навоий ижодидаги “Соқий образининг ботиний хоссалари” ўрганилган. Диссертацияда Навоий асарларидан кенг ўрин эгаллаган соқий образининг мазкур жиҳатига ҳам эътибор қаратилди. Натижада соқий образининг ботиний хусусусиятлари Шарқ маънавиятида чуқур илдиз отган тасаввуф фалсафаси билан ҳам боғлиқ экани аниқланди. Адабиётда ислом таъсирисиз ҳам соқий, май, қадах, майхона каби образлар мавжуд бўлиб, улар дунёвий маънодаги мастлик кайфиятини тараннум этиш, майни таърифлаш билан алоқадор. Исломдан кейин пайдо бўлган тасаввуф адабиёти ушбу образларни сақлаб қолиш билан бирга, уларни янада фаоллаштирди. Бу образларга тасаввуфий маъно юклашда, аввало, рамз ва тимсолларнинг исломий асослари ҳамда табиий хоссалари сўфий шоирларнинг диққат марказида турган. Рамзлашувдаги бу ёндашув соқий ва унга алоқадор образларда яққол кўзга ташланади. Масалан, соқий тушунчасининг “Аллоҳ” маъносида келувчи тасаввуфий истилоҳ даражасига кўтарилишига назарий асос сифатида “Қуръони карим”нинг “Инсон” сураси

21-оятини кўрсатиш мумкин. Унда шундай дейилади: “Уларнинг устиларида яшил сундусдан (юпқа ипакдан) ва истобракдан (қалин ипакдан) кийимлар бор ва кумуш билакузуклар-ла ясанганлар ва Роббилари уларни пок шароб билан суғоради”²⁷. Оятдаги “суғоради” маъноси араб тилидаги “сақаҳум” (سَقَاهُمْ) сўз шакли билан ифодаланган ва ушбу жумладан яхшиларни пок шароб билан суғорувчи соқий – Аллоҳ экани англашилади. Бу эса сўфий шоирларга соқийни айна маънони ифода этувчи образ сифатида қўллашга изн беради.

Шундай қилиб, соқий ва унга алоқадор кўплаб образлар тасаввуф фалсафаси таъсирида янгидан янги маъно қатламларига эга бўлди, адабиётда кенг қулоч ёйди. Айниқса, тасаввуфдаги “ҳол” тушунчасининг соқий образи моҳиятига таъсири яққол кўзга ташланади. Адабиётшунос И.Ҳаққул ҳам мутафаккир шоир тилга олган бода, соқий каби образлардан мақсад инсон маънавий ҳаёти, тирикликнинг бош асоси бўлган кўнгилга юз буриш, унинг сир-асрорларини кашф қилиш, кўнгил ҳолини англаб етишга интилиш эканига диққат қаратади²⁸. Навоийнинг соқийнома байтларида лирик қаҳрамон – ошиқнинг ҳол мақомидаги кечинмалари тасвирини кузатиш мумкин. Буни шоирнинг ўзи бир қанча ўринларда эътироф этади:

*Тут, эй соқий, манга бир майки, анинг нашъаси етказ,
Кўнгул беҳол бўлгай, жонга ҳар дам ўзга ҳол ўлгай (4/586).*

Соқий ҳол тарбияси билан машғул образ экани Навоийнинг айнан соқийнома байтларида яққол кўринади. Соқийнинг турли ичимликлари таъсирида лирик қаҳрамон – ошиқ қалбида ҳол ўзгаришлари содир бўлади. Соқийга мурожаатларда лирик қаҳрамон ҳолининг маълум бир босқичларини кузатиш мумкин.

Учинчи боб **“Навоий шеърлятида соқий образининг талқинлари”**, бобнинг биринчи фасли “Хазойину-л-маоний” куллиётида соқий образи” деб номланди. “Хазойину-л-маоний”да куллиётдаги поэтик ҳақиқатларни очиб бериши, шу баробарида шоирнинг ижодкор сифатидаги маҳоратини кўрсатиб бериши мумкин бўлган юзлаб тимсоллардан бири соқийдир. Тадқиқотда ушбу образнинг куллиётда мавжуд 3132 та шеърнинг 470 тасида соқий тимсоли иштирок этгани, ушбу тимсолнинг девонлар, қолаверса, улар таркибидаги жанрлар кесимидаги иштироки статистикаси аниқланди. Қолаверса, девонлардаги 50-55 фоиз шеърларда май, дурд, газак, жом, синган сафол, раз, муғбача, майхона, майкада каби ўнлаб тимсоллар моҳиятини соқий тимсоли ёрдами англаш мумкинлиги равшанлашади.

Соқий тимсоли “Ғаройибу-с-сиғар”даги 3 та рубоийда, “Наводиру-ш-шабоб”даги 1 та ғазалда, “Бадоеъ ул-васат”даги 1 та мусаддасда, умумий ҳисобда 5 та шеърда радиф вазифасида қўлланган. Бу ҳолат Навоий шеърлятида радифнинг ишлатилишидаги муҳим бир жиҳатни намоён қилади: шоир бир нечта шеърда биргина радифдан фойдаланиб, унинг ўзига хос вариантларини яратади. Мазкур шеърларда радифга олинган соқий сўзи шоир

²⁷ Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол // Таборак пораси. – Тошкент: Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси нашриёти. 1991. – Б. 140.

²⁸ Ҳаққул И., Очилов Э. Ишқ ва ҳайрат олами. – Тошкент: O‘zbekiston, 2016. – Б. 43.

фикр ва туйғуларини акс эттириш, шеър муסיқийлигини кучайтириш вазифаларини бажаради. Масалан:

*Охир дами умр этса шитоб, эй соқий,
Тутқил манга онча майи ноб, эй соқий
Ким, ҳаширда маст ўлай хароб, эй соқий,
То англамай этсалар азоб, эй соқий (1/743).*

Навоийнинг “Мажолису-н-нафоис”ида зикр этилган 459 шоир ижодига мансуб бирор бир шеърини намунада бу тимсол радифга олинмагани, шунингдек, “адабиёт тарихида битта янги сўз – радиф топиб ишлатиш воқеа бўлган”ини ҳисобга олсак, бу борада ҳам Навоийнинг маҳорати яққол кўзга ташланади²⁹. Шунингдек, шоир девонлардаги *Азал соқийси, Айюҳа-с-соқий, бало соқийлари, исавийдам соқиё, муғ дайридаги соқий, муғбача соқий, соқийи ажсал, соқийи базм, соқийи давр, соқийи шиқ, соқийи кавсар, соқийи раҳмат* каби бирикмаларда ушбу образнинг маъно товланишларини кўриш мумкин.

Тимсолнинг ҳар битта жанр доирасида қўлланилиши маълум миқдорга ва ички қонуниятга эга. Турли жанрларда ушбу тимсолга ранг баранг вазифалар юкланганини кузатиш мумкин. Диссертацияда бу ҳолат, асосан, ғазаллар мисолида кўрсатиб берилди.

Учинчи бобнинг иккинчи фаслида “Хамса” дostonларида соқий образининг тутган ўрни ва талқинларини ўрганишни мақсад қилганмиз. Соқий образининг ижодкор дostonларида қўлланиш даражаси лирик асарларидаги каби салмоқли. Жумладан, “Хамса”да мавжуд 282 бобнинг 110 бобида соқий образидан фойдаланилган. “Хамса”нинг энг муҳим нуқталарида кўп бора ушбу образга дуч келамиз. Улар дostonлар мазмун-моҳияти, ғоявий-бадий жиҳатларини чуқурроқ англашга ёрдам беради, қолаверса, ижодкорнинг поэтик маҳорати, новаторлигини намоён қилади. Дostonларда соқий образининг янги талқинлари бўй кўрсатади.

“Хамса”да соқий образининг ўрни ҳақида сўз юритилар экан, унинг таркибидаги ҳар бир дostonга тўхталдик. Навоий дostonларида лирик кириш вазифасини бажарувчи соқийнома байтлар ижодкорнинг бобдаги асосий воқеаларни баён қилишга киришишдан олдин ўзи ва ўқувчида муайян ҳиссий-эмоционал ҳолат ҳосил қилишига замин ҳозирлайди. Соқийнома байтлар, асосан, бароати истехлол санъатига қурилган бўлиб, боб бошида келганда, унинг мазмунига, боб якунида келганда эса уни хулосалаши, ёки кейинги боб мазмунига ишора қилиши ҳам мумкин.

Соқий образининг бобларда иштирок этиш, ёки этмаслигида маълум сабаблар кўзга ташланди. Хусусан, “Ҳайрату-л-аброр”да, соқий образининг иштирокидаги боблар, асосан, рамзий-маъжозий кўринишда бўлиб, соф бадий ижод жараёнининг маҳсули. Дostonнинг кириш қисмлари, яъни ҳамд, наът, муножотлар, сўз, кўнгил ва салафлар таърифлари, шунингдек, назарий масалалар кўтарилган мақолатларда соқий образининг иштирок этмаганини эса бу бобларда ижодкорнинг фалсафий мушоҳадалари, объектга тўғридан-тўғри муносабати билан боғлиқлиги билан изоҳлаш мумкин.

²⁹ Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Тошкент: O‘zbekiston. 2014. – Б. 141.

Соқий образининг дostonлар композициясида тутган ўрни атрофлича текширилди. Жумладан, “Фарҳод ва Ширин”да соқий образи, асосан, боблар якунидаги икки байтли соқийномаларда келганлиги сабабли ушбу жиҳатга кенгрок эътибор қаратилди. Соқийномаларда шоир соқий образининг бор имкониятини ишга солади. Ушбу образ соқийномаларни шакллантириш орқали бобларни бир-бирига узвий боғлаб боради. Лирик чекиниш, лирик хотима тарзида келган соқийномалар шоирнинг ақлий ва ҳиссий кечинмалари, воқеликка субъектив муносабатини юксак эмоция билан акс эттиришга хизмат қилади. Шунингдек, соқийномаларда соқий образи тасаввуфий тимсол сифатида Фарҳоднинг *талаб, ишқ, маърифат, истиғно, тавҳид, ҳайрат, фақру фано* каби мақомларни босиб ўтишида йўл бошловчи пири комил, маънавий мадакор ўлароқ гавдаланади. Қолаверса, дostonдаги соқийномаларнинг ёлғиз ўзинигина тизимли равишда кўшиб ўқилса ҳам дostonнинг бутун мазмунини англаш мумкинлиги ойдинлашди.

Диссертацияда дostonлардаги соқийнома байтларнинг ўзига хос хусусиятлари шоирнинг лирик жанрга оид бошқа бир асари – “Соқийнома”си хусусиятлари билан қиёсланганда соқийнома жанри вазнига доир айрим қарашлар юзага чиқди. Хусусан, манбаларда соқийноманинг қатъий шаклий белгиларидан бири сифатида мутақориб баҳрида ёзилиши кўрсатилади³⁰. Лекин ҳеч бир манбада соқийнома жанри учун айнан мутақориб баҳри танланганига бирор бир сабаб кўрсатилмайди. Бу жиҳатга Ё.Исҳоқов ҳам эътибор қаратган. Бизнингча, бу соқийнома жанрининг генезиси билан боғлиқ. Соқийнома жанрининг тарихий такомил тадрижидаги бошланғич нуқта ҳисобланган “Соқийнома типидagi байтлар Низомий, Хисрав ва Жомий “Хамса”ларининг Искандар ҳақидаги дostonидагина қўлланган”³¹. Маълумки, мумтоз адабиётда шоҳлар тўғрисидаги асарлар, хусусан, Искандарга бағишланган асарлар фақатгина мутақорибда ёзилган. Соқийнома жанри учун мутақориб баҳрининг танланишини унинг мустақил жанр сифатида дастлаб ана шундай йирик лиро-эпик асарлар таркибидан ўсиб чиққанлиги билан изоҳлаш мумкин. Навоий ўз “Соқийнома”си учун рамал баҳрини танлашида эса айни баҳрнинг туркий тил хусусиятларига кўпроқ мос келиши эътиборга олинган.

ХУЛОСА

1. Май воситасида жаҳон халқлари ҳаёти, маданияти, маънавияти, илмий, диний дунёқараш, кадриятлари билан чамбарчас боғлиқ бўлган соқий ва соқийлик тушунчаларининг илк илдизи, такомил босқичлари араб халқлари тили ва маданиятига дахлдор. Араб хамриятларида образ сифатида шаклланган соқий кейинчалик Шарқ, жумладан, форс-тожик адабиётига кириб келган. Бу адабиётда яратилган юзлаб соқийномаларда таянч образлардан бири вазифасини бажарган. Унинг поэтик образ сифатида

³⁰ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.284.

³¹ Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан. 1983. – Б.89.

имкониятлари кенгайишида туркий халқлар фольклори, таъбирномалар, қолаверса, тасаввуф амалиёти натижасида пайдо бўлган тасаввуф адабиёти ҳам катта таъсир кўрсатган.

2. Навоийгача бўлган туркийзабон шоирлар соқий ва унга алоқадор ўнлаб образларни туркий шеърятга олиб кирдилар, уларга бадиий сайқал бердилар. Жумладан, Яссавий ва Боқирғоний ушбу образнинг фалсафий-тасаввуфий ҳамда маъновий хусусиятларини бойитишга, Ҳофиз Хоразмий, Қутб, Сайфи Саройи, Лутфий, Гадоий, Атойи каби ижодкорлар соқий ва унга муштарак образларнинг поэтик такомилга, Хоразмий, Хўжандий, Саид Аҳмад, Амирийлар эса нома жанрида соқийнома услуби таракқиётига бекиёс хисса қўшдилар. Навоий ижодига келиб, ушбу образ ўз такомилнинг янги ва юксак босқичига кўтарилди.

3. Соқий образининг фалсафий концепцияси Алишер Навоий ижодий миссиясининг таркибий қисми сифатида, комил инсон ғоясини илгари суриш орқали жамиятнинг маънавий-ахлоқий қиёфасини юксалтириш, ўз даврининг маънавий, мафкуравий муҳити тасвирини ёрқин бадиий гавдалантириш, туркий тил ва адабиёт имкониятлари юқорилигини далиллаш асосида миллий маданиятнинг етуқлигини исботлашга йўналтирилган. Соқий образи ишқни тамсил этувчи май, жом каби образлар тизими билан туташ бўлиб, ижодкор бу поэтик образлар воситасида ўзининг дидактик, ижтимоий-фалсафий қарашларини жамият ҳаётига фаоллик билан олиб кирган.

4. Навоий ижодида соқий образи бадиий-эстетик категория сифатида пухта ва мукамал ишланган. Шоир соқийнинг ташқи кўриниши, ҳол ва ҳаракати, мажлисдаги фаолияти, лирик қаҳрамонга таъсири, ичимликлари ва уларнинг баҳоси, идишлари, шунингдек, соқийга ҳамда соқийдан шикоят ҳолатлари, соқий билан муштарак мутриб, муғанний, муошир каби образларни батафсил чизиб беради, соқийга нисбатан қатор ташбехларни қўллайди, май базмларидаги урф-одатларни келтиради. Булар ижодкорнинг дунёқараши, истеъдоди, бадиий маҳорати, ўз даври ижтимоий муҳити ва унинг ахлоқий қиёфасига муносабатини жонли акс эттирган.

5. Соқий тушунчасини бадиий образ сифатида белгиловчи унсурлардан бири унинг ботиний хоссалари бўлиб, улар, асосан, Шарқда кенг қулоч ёйган тасаввуф таълимоти негизида шаклланган. Тасаввуф адабиётида соқий образининг ҳар бир узвига ботиний – тасаввуфий маъно юкланган. Бу таълимот бадиий адабиётда соқий образини янада фаоллаштирган ҳамда маъно кўламини кенгайтирган.

6. Навоий соқий образининг ботиний хусусиятларини очишда тасаввуф таълимотининг асосий назарий асослари – Қуръон ва ҳадисга таянган. Соқийнома байтларда шоирнинг лирик қаҳрамони кўнгил ҳолини англаб етишга, унинг сир-асрорларини кашф қилишга интиланган.

7. Соқийга мурожаат услуби Навоийнинг замона билан боғлиқ барча ўй-фикрлари, ички кечинмаларини акс эттиришда муҳим поэтик услуб вазифасини бажарган. Шоир лирикасида соқий образининг ўрни салмоқли бўлиб, унинг тадқиқи “Ҳазойину-л-маоний”даги шеърларнинг катта қисмини чуқур англашга йўл очади. Соқий образи туркий адабиётда Навоийга қадар

ҳикмат, ғазал, мухаммас, таржеъбанд, нома, фард, қасида каби лирик жанрларда *Оллоҳ, Муҳаммад (с.а.в.), ҳазрати Али, чилтанлар, хурлар, парилар, пири музон, пири комил, шоирнинг ўзи, маъшуқа, маъшуқанинг кўзи, базм соқийси, Муштарий юлдузи, Зухро юлдузи, Ой, Арш, дунё, гул* маъноларида учраса, Навоий ушбу образга ўз маъносидан ташқари, *Оллоҳ, Муҳаммад (с.а.в.), ҳазрати Али, пири комил, Азроил, давр, ишқ, бало, ёр, Аторуд юлдузи* маъноларини юклаган ҳолда, ундан *ғазал, мусаддас, таржеъбанд, рубоий, мустазод, туюқ, муаммо, соқийнома, достон* каби тўққиз лирик ҳамда қатор эпик жанрларда маҳорат билан фойдаланган. Шоир туркий шеъриятда илк бор “соқий” радифли мусаддас, ғазал ва рубоийлар яратиб, ушбу образнинг янгидан янги поэтик имкониятларини юзага чиқарган.

8. “Хамса” достонлари композициясида соқий образи асосида шаклланган соқийнома байтлар лирик кириш, лирик хотима вазифаларини бажарган, айти ёки навбатдаги боб воқеаларига ишора қилган, достонларнинг бир бутунлигини таъминловчи воситалардан бири бўлиб хизмат қилган. “Хамса”да ушбу образнинг янги маъно қирралари бўй кўрсатган. Навоий хамсачилик анъанасида мавжуд бўлган соқий образига алоқадор поэтик усулларга ижодий ёндашиб, унинг бадиий имкониятларини кенгайтирган. Бу эса ўз навбатида туркий шеъриятда соқийнома жанрининг шаклланишида ҳам муҳим рол ўйнаган.

9. Алишер Навоий томонидан биргина соқий образининг ранг-баранг талқин қилинишини тадқиқ этиш шоир поэтик тафаккур даражасининг жаҳон адабиёти мезонларига нечоғли мувофиқлигини, бадиий ижодга ёндашувнинг мутафаккирона принцип ва концепцияларини аниқроқ белгилаш имконини яратади.

**SCIENTIFIC COUNCIL PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 ENTILING
SCIENTIFIC DEGREE OF DOCTOR UNDER KARSHI STATE
UNIVERSITY**

KARSHI STATE UNIVERSITY

AVAZNAZAROV ODILJON RAKHMATULLOYEVICH

THE IMAGE OF SAKI IN THE CREATIVE WORK OF ALISHER NAVAI

10.00.02 – Uzbek Literature

**THE DISSERTATION ABSTRACT OF DOCTOR OF PHILOSOPHY
(PhD) OF PHILOLOGY**

Karshi – 2020

The theme of the doctoral thesis is registered by Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under №B2019.1.PHD/Fil703

The dissertation has been completed at Samarkand State University.

The abstract of dissertation is posted in three (Uzbek, English and Russian (rezume)) languages on the www.tai.uz of Scientific Council and on www.ziyonet.uz of Information-educational portal «ZiyoNet».

Scientific advisor: **Shodmonov Nafas Namozovich**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents: **Jabborov Nurboy Abdulhakimovich**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Ahmedova Shoiri Ne'matovna
Doctor of Philological Sciences, Professor

Leading organization: **Samarkand state university**

Defense of dissertation will be held on «29» XII 2020 at 13.00 at the meeting of the Scientific Council number PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 on award of scientific degree of doctor of sciences at Karshi State University (Address: 180103, Karshi, Kuchabog Str., 17. Tel.: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Karshi State University, Main Building, Floor 3, Room 305.

The dissertation can be found in the information-resourse Center of Karshi State University (registration number 33) (Address: 180103, Karshi, Kuchabog Str., 17. Tel.: (0 375) 225-34-13.

Abstract of dissertation is delivered « » 2020.
(Register of certificate of delivery № «32» 19.XII 2020.)



X. Jabborov
X. Jabborov
Chairman of Scientific
Council of Awarding the Scientific Degrees,
Doctor of Philological Sciences

G.N. Tojjeva
G.N. Tojjeva
Scientific Secretary of
Scientific Council of Awarding the Scientific Degrees,
Doctor of Philosophy of Philology

D. Turaev
D. Turaev
Chairman of Scientific
Seminar by Scientific Council of
Awarding the Scientific Degrees,
Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (abstract of doctor of philosophy (PhD) dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. At the same time, world literature has raised the issue of studying the works of world-renowned great artists, their classical lyrical genres, composition and poetics of artistic image on the basis of the latest achievements of literary science. In this regard, the study of the image system of the great representatives of the classical literature of the East on the basis of scientifically improving theoretical methods, new methods of analysis and interpretation, substantiation of the history of their formation, determination of the stage of perfection is of great theoretical importance.

During the XIX–XX centuries, Alisher Navoi’s biography, scientific and theoretical views, the position of his works in the classical literature of the East, the traditions of Navoi and classical Hamsanavism, the pursuit of the great predecessors were studied in world literature. Today in world literature there is a need to study the composition, plot, poetics of the works of great artists, their literary-aesthetic and typological features on the basis of scientific-theoretical Islamic-mystical ideas, the criteria of oriental art.

During the years of independence, textual, scientific-mystical, comparative-historical research of centuries-old classics, which are inherited from our great writer Navoi, was carried out on the basis of literary history, folklore, theoretical literature, textual studies and text poetics. At the same time, the complex study of the system of images of the poet’s centuries, their peculiarities, style of expression, imagery, stylistic poetics and the essence of religious, enlightenment, mystical content is one of the important issues facing today’s literature.

This dissertation research serves to a certain extent to the following tasks: the President of the Republic of Uzbekistan has entered a completely new stage of development on the basis of the main principle “From national revival to national uplift”, now it is more important than ever to study and popularize Uzbek literature and culture on the example of Alisher Navoi’s rich literary heritage, which is laying the foundations of a new Renaissance – the Third Renaissance¹, in addition, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 №PD-4947 “On the Strategy for further development of the Republic of Uzbekistan”, president resolution dated February 17, 2017, № PR-2789, “On measures to further improve the activities, organization, management and funding of research activities of the Academy of Sciences”, president resolution dated September 13, 2017, № PR-3271 “On a comprehensive program of measures for the development of the system of publishing and distribution of book products, increasing reading and promotion of books”, president resolution dated October 19, 2020, № PR-4865 “On the wide celebration of the 580th anniversary of the birth of the great poet Alisher Navoi”, and, carrying out a wide range of tasks set out in other regulations related to this activity.

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 19 октябрдаги “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида” ги ПҚ-4865-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/5054929>

Correspondence of research to the priorities of the development of science and technology of the republic. This research was carried out within the first priority of the development of science and technology of the republic “Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy”.

Level of study of the topic. Although the ideological and artistic features of the image of the Saki in the Eastern literature, its associative relationship with other images have a special place in revealing the peculiarities of the art of poetic expression, its important features in Uzbek literature have not yet become the object of special research. However, the formation of the concept of Saki as an image, its penetration into Turkic literature and its place in our classical literature, the rise of Navoi to the highest level in the history of its development, and many other aspects is one of the theoretical problems in our literature.

In world literature, a number of scholars have, to some extent, commented on the image of the Saki while studying the subject of wine, as well as expressing many opinions about the poems in the genre of khamriyat and sakinoma. In particular, E.E.Bertels, M.N.Osmanov, N.Y.Chalisova, who conducted special research on Persian-Tajik literature, I.Y.Krachkovsky, I.M.Filshtinsky, I.Haviy, B.Y.Shidfar, K.T.Osipova, N.A.Akilova who studied Arabic poetry and Turkic scholars A.Tarlan, R.Janim, M.Kuzubash, M.Arslan and U.Chayildak² have expressed their views on the image of Saki.

Among these researches, in particular, Uzlem Chayildak’s doctoral dissertation “Sakinomas in classical Turkic literature” is distinguished by the scientific basis of the role and character of the image of the Saki in the sakinoma created in Turkic literature.

Saki is one of the most active characters in Navoi’s works. Therefore, regardless of the scientific and theoretical sources related to the poet’s work, the researchers’ attention is drawn to this image at certain points. In particular, in the works of Uzbek literary critics Oybek, M.Shaykhzoda, A.Kayumov, A.Hayitmetov, Y.Iskhakov, A.Rustamov, N.Komilov, I.Khakkulov, E.Ochilov, the image of Saki was discussed³. Among them A.Kayumov and Y.Iskhakov’s researches are

² Қаранг: Бертельс Е.Э. Избранные труды. Т.3. Наваи и Джами. – М.: Наука, 1965; Османов М-Н. О. Омар Хайям. – М.: Наука, 1959. – 143 с.; Чалисова И.Ю. Вино – великий лекарь. К истории персидского поэтического топоса // Вестник РГГУ, 2011. – № 2 (63). – С. 126-157.; Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. Том II. – М.: Наука, 1956. – 702 с.; Фильштинский И.М. Арабская классическая литература. – М.: Наука, 1965. – 300 с.; Шу муаллиф. История арабской литературы. V – начало X века. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1985. – 523 с.; Шидфар Б.Я. Образная система арабской классической литературы (VI – XII вв.). – М.: Наука, 1974. – 252 с.; Шу муаллиф. Абу Нувас. – М.: Наука, 1978. – 232 с.; Ҳавий И. Хамрият жанри ва унинг араб адабиётдаги таракқиёти. – Байрут, 1975. – 473 б (араб тилида); Осипова К.Т. Винные стихи (хамрийят) в арабской классической поэзии VI-IX вв (генезис и эволюция): Дисс... канд. филол. наук. – М., 2007. – 137 с.; Акилова Н.А. Традиции доисламской литературы иранских народов в творчестве Абу Нуваса: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Душанбе: ХГУ, 2019. – 26 с.; Canım R. Türk edebiyatında sakinamele ve işratname. – Ankara: Akçağ yayınları, 1998. – 170 s.; Kuzubaş M. Sakiname (Nev’izade Atayi). – Istanbul: Etut yayınları, 2009. – 228 s.; Arslan M. Saki-nameler. – Istanbul: Kitabevi. 2012. – 651 s.; Çayıldak Ö. Klasik türk edebiyatında saki-nameler: Doktora tezi. – Malatiya, 2018. – 489 s.

³ Қаранг: Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Т.13. – Тошкент: Фан, 1979. – 512 б.; Шайхзода М. Асарлар. Т.4. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – 372 б.; Рустамов А. Адиллар одобидан адаблар. – Тошкент: Маънавият. 2003. – 112 б.; Қайюмов А. Дилкушо такрорлар ва рухафзо ашъорлар. – Тошкент: Шарқ. 2014. – 271 б.; Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мавороуннахр-Ўзбекистон. 2009. – 445 б.; Шу муаллиф. Хизр чашмаси. – Тошкент:

noteworthy. This is because they cover the ideological and artistic world of Navoi's poetry, scientifically evaluate the poet's historical contribution to the introduction of a new genre in Uzbek literature, as well as the image of the poet.

In recent years, a number of studies have emerged in this area of science. In particular, it is important to note that in scientific research and articles written by M.Asadov, I.Adizova, Z.Mamadaliyeva, N.Bozorova, Z.Rakhmonova, N.Alikulova and other literary critics, there are certain conclusions and notes that help to determine the role and importance of the image of the Saki in Navoi's work⁴.

In writing the dissertation, the names of Uzbek and foreign literary critics were relied upon and used as necessary.

This study differs from previous works in that it is the first monographic study of the ancient roots of the poetic image of the Saki, the development of the Uzbek classical literature of the XI-XV centuries and their place, essence, external and internal features, philosophical concept and other features in the works of Alisher Navoi.

The relevance of the research to research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was completed in accordance with the plan of research work of the Department of Literary Studies of Karshi State University in the field of "Study of the historical development and theoretical development of literary events".

The purpose of the study was to determine the genesis of the image of the Saki, the gradual development of art, its role in the work of Alisher Navoi, interpretations, socio-philosophical concepts and internal and external features.

Research objectives:

the study of the emergence of the concept of the saki, its historical basis and the process of becoming a poetic image;

gradual improvement of the image of the saki, the definition of the principles of development;

Маънавият. 2005. – 320 б.; Шу муаллиф. Маънолар оламига сафар. – Тошкент: Тамаддун. 2012. – 315 б.; Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. – Тошкент: O'zbekiston. 2015. – 328 б.; Исҳоқов Ё. Алишер Навоий ва соқийнома жанри // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1975. – № 1. – Б.16–23; Шу муаллиф. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан. 1983. – 168 б.; Шу муаллиф. Низомий ва соқийнома жанри / Ганжалик даҳо. – Тошкент: ТДПУ, 2002. – Б. 15–18; Ҳаққулов И. Камол эт касбким... – Тошкент: Чўлпон. 1991. – 240 б.; Шу муаллиф. Навоийга қайтиш. 2-китоб. – Тошкент: Фан. 2011. – 197 б.; Очилов Э. Бир ҳовуч дур. – Тошкент: Ўзбекистон. 2011. – 240 б.

⁴ Қаранг: Асадов М. Соқий образи бадиияти // Бухоро давлат университети илмий ахбороти. – 2015. – № 2. – Б.81–86.; Шу муаллиф. Ўзбек мумтоз шеърятисида риндона маъно ва лирик қаҳрамон характери: Филол. фан. фалс. докт. ...дисс. – Тошкент, 2017. – 138 б.; Шу муаллиф. Ўзбек мумтоз адабиётисида соқийнома (генезиси, тараққиёт босқичлари, поэтик хусусиятлари): Филол. фан. докт. дисс... – Тошкент, 2020. – 276 б.; Адизова И. Увайсий шеърятисида рамз ва образ муносабати // Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари: Респ. илмий-наз. анж. – Тошкент, 2018. – Б. 92-99.; 3.Мамадалиева. Алишер Навоий ижодида соқий образи // Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари: Респ. илмий-наз. анж. – Тошкент, 2018. – Б. 133-137.; Бозорова Н.П. Алишер Навоий ғазаларида кўнгил образи ("Бадоеъ ул-бидоъ" девони асосида). – Фил.ф.н. ... дис. – Тошкент: 2004. – 135 б.; Раҳмонова З.Ж. XII–XV аср ўзбек мумтоз адабиётисида муршид ва мурид образи: Филол. фан. фалс. докт. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 58 б.; Алиқулова Н. Навоий ва Мажзуб Намангоний "Соқийнома"ларининг қиёсий таҳлили // Алишер Навоий ижодий меросининг умумбашарият маънавий-маърифий тараққиётисидаги ўрни: Халқ. илм. конф. – Тошкент, 2019. – Б. 212-217.

to determine the poetic features of this image in Turkic literature from the XI century to Alisher Navoi's period;

to reveal the internal and external properties, and its mystical interpretations of this image;

to substantiate through the poetry and epics of Alisher Navoi that the samples of works with the participation of the Saki were a special stage in the development of Uzbek classical literature;

to prove that the lyrical hero is connected with the aesthetic ideal, the spiritual world, as well as the content-essence, with the saki image in terms of poetic nature, possibilities of artistic image;

The object of research. The main sources for the study were Alisher Navoi's 10-volume "Complete Works", such as "Khazaynu-l-ma'niy", "Khamsa", a number of representatives of our classical literature were also referred to in order to get a full picture of the role and interpretation of the image of the Saki in Turkic literature.

The subject of the research is the study of the artistic interpretation of the image of the Saki used in the works of Alisher Navoi.

Research methods. Classification, historical-comparative, statistical, sociological, phenomenological, contextual and complex analysis methods were used to cover the research topic.

The scientific novelty of the research as follows:

the influence of wine-related traditions in the cultural life of the humanity, as well as interpretations, folklore, mystical literature on the transformation and development of the poet into a poetic image has been proved;

it was found that the poet enriched the meanings of the image of the Saki in the Turkic literature with Azroil, time, love, misfortune, yor (wife), the ruler, prince, Atorud star, and the poet first discovered the poetic potential of Saki by creating radifi musaddas, ghazals and rubais with the image of "Saki";

it is revealed that the poetic nature, inner and outer features of the image of Saki were formed on the basis of the creative concept of Alisher Navoi;

in the works "Khazoyinu-l-ma'niy" and "Khamsa" the possibilities of artistic image, mystical features, associative relation of the image of the Saki and the system of mystical images, the method of expression are defined.

The practical results of the study are as follows:

the formation of the concept of the Saki as a poetic image, the conclusions based on the study of historical perfection, meaning and place in the art of the work provide new scientific and theoretical information for Navoi studies, serve to improve textbooks and manuals on subjects such as history of Uzbek literature, literary theory;

scientific and theoretical views formed on the artistic interpretation of the image of the Saki in Navoi poetry;

it was found that the ideas expressed in the works with the image of the Saki play an important role in enriching the worldview, artistic thinking of today's students and raising the moral-aesthetic and spiritual-enlightenment image of society.

Reliability of research results. The reliability of the results of the research is determined by the fact that the problem is clearly stated in the study and solved using text-comparative and analytical-comparative methods on the basis of the latest scientific achievements of literature.

Scientific and practical significance of research results. The results of the research serve as a scientific and theoretical basis for the correct analysis and interpretation of poetry and epics of Alisher Navoi. Some of the scientific findings of the study allow the scientific community to get a closer look at aspects of the poetic image of the Saki that have been out of focus.

The practical significance of the results of the research is that the findings are useful for specialists conducting research on the works of Alisher Navoi, the history of Uzbek classical literature, as well as in lectures and practical classes on Navoi studies, history of Uzbek literature, mysticism, basics of artistic analysis, and serves as a scientific-theoretical resource in the creation of textbooks and manuals.

Implementation of research results. The results of research on the artistic interpretation of the image of the saki in the works of Alisher Navoi are introduced in the following works:

the scientific conclusions that the poetic nature, inner and outer features of the image of the Saki are connected with the worldview and creative concept of Alisher Navoi were used in the implementation of the fundamental project named ITD A-1-118 "Preparation and publication of a textbook on the interpretation of the image of Navoi" (2015-2017). (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education, dated November 3, 2020, No. 89-03-4365). As a result, the philosophical concept of the image of the Saki, the definition of its inner and outer properties was achieved;

the poet enriched the meanings of the image of the Saki in the Turkic literature with Azroil, time, love, misfortune, yor (wife), ruler, prince, Atorud star, and the poet first discovered the poetic potential of Saki by creating radifi musaddas, ghazals and rubais with the image of "Saki" and it was used in the implementation of a fundamental project entitled "Synthesis of East-West literary traditions in Uzbek literature of the independence period" (2012-2016). (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education, dated November 3, 2020, No. 89-03-4365). As a result, theoretical ideas about the tradition in classical poetry of the East, its continuity during the period of independence were improved;

in the works "Khazoyinu-l-maoniy" and "Khamsa" the artistic image possibilities of the image of the Saki, cognitive features, associative relation with the system of mystical images, the method of expression were used in the preparation of scripts for programs and radio broadcasts of Kashkadarya regional television (Handbook of Kashkadarya regional television No. 547 dated July 3, 2020). As a result, shows and radio broadcasts have been enriched both educationally and practically.

Approbation of research results. The research work was discussed at the Department of Literary Studies of Karshi State University and recommended for defense as a completed work. The results of this research were discussed at 4 international and 2 national scientific conferences.

Publication of research results. Published 12 scientific papers on the topic of the dissertation. In particular, 6 articles were published in scientific journals, including 5 national and 1 foreign journal, which recommended the publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion and a list of references, the total volume is 155 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the “**Introduction**” part of the research, based on the relevance and necessity of the topic, the goals and objectives, subject and object of the research are identified. The relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic of Uzbekistan, its scientific novelty and practical results are described. Based on the reliability of the results obtained, the theoretical and practical significance of the work is revealed. The implementation, approbation, structure and scope of the research results are shown.

The first chapter of the dissertation is entitled “**The genesis and evolution of the image of the Saki**” and consists of 2 parts. In the first part, the “Genesis of the image of the Saki” is analyzed as a scientific problem.

In the history of our literature, in particular, in the works of Alisher Navoi, the study of one of the most widely used traditional poetic images – the image of the Saki is very important. After all, the artistic image is the central problem of the science of literature and one of the main means of creating art⁵. The history of the emergence and formation of the image of the drunkard is primarily related to the role and significance of the concept of wine in the socio-everyday life, spiritual world, mythological and religious ideas of the humanity. The dissertation is based on sources such as the Avesto, the Devonian Dictionary of the Turks, as well as the research of Umar Khayyam, Beruni and a number of Eastern and Western scholars.

Closely related to the life of the Eastern and the Western population, wine later began to enter their fiction as well. As long as imitation (mimesis) is at the heart of artistic creation, this process is natural⁶. In such an environment, wine became the main theme in the works of some poets. For example, “In the works of the ancient Greek poet Anacreon (VI century BC), the image of wine expressed the content of beauty and vitality. Probably for this reason, poems on the theme of wine, created in later periods, are also called “Poems of the Anacreon character”⁷. The famous Hindu epic Mahoborat also describes wine as a symbol of power and victory. According to the Russian literary critic M.Rusanov, the epic “Kiratarjuniya”, based on the ancient Indian poet Bharavi’s “Mahobhorat”, played an important role in the emergence of

⁵ Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2004. – B. 32.

⁶ Арасту. Поэтика. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2011. – Б.20.

⁷ Асадов М. Ўзбек мумтоз шеърятисида риндона маъно ва лирик қаҳрамон характери: Филол. фан. фалс. д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2017. – Б.22.

a special genre in ancient Indian poetry - Mayakvi⁸. Among Arabs, on the other hand, during the reigns of the Umayyads and the Abbasids, a special genre of wine – themed poems called khamriyat emerged⁹. The khamriyats depict the Saki and wine meetings.

In this way, the Saki, a regular participant of the wine meetings, also gained a connection with the life and spiritual world of many cultures through the wine means. This is also reflected in the etymology of the word Saki and in the explanations given in explanatory and encyclopedic dictionaries about this concept. There are some differences in the way this word is given in dictionaries. In particular, in the annotated dictionary the word Saki is used as an Arabic word, and in the encyclopedic dictionary as a Persian word¹⁰. In addition, the word is used in folklore in the form of “soqi”, and it is interpreted as a Turkic word in some scientific sources¹¹. Folklorist Sh.Turdimov also connects bartending with the ancient mythological ideas and beliefs of the Turkic people, such as “bakhshilik”, shamanism, and emphasizes that a forgotten meaning of the word “soqi” today corresponds to the word priest, also, in the Gurugly epics it is appropriate to understand the tavern as a place of worship, and the Saki as a priest who leads the prayer¹². This information suggests that the root of the word “soqi” may be related to the verb sagmak (like in the phrase milk the cow) ¹³. These words also create harmony with the various forms of the Saki in Arabic. This, of course, raises some speculation that the word Saki may be Turkic.

Although there are different views on the origin of the word Saki, based on a number of sources, we have come to the conclusion that it is close to the truth that it is of Arabic origin¹⁴. This means that the saqi entered the fiction as a poetic image, that is, it was inextricably linked with the people of the ancient world, especially the Arabs, who described the meetings of the saki and the wine, as well as the khamriyat with fixed symbols such as wine, goblet, wine-seller.

The role of folklore in the historical development of the image of the Saki is also high. Our folklorists Muhsin Kadyrov and Shahnoza Kahhorova use the wordsakias a synonym for bakhshi¹⁵. Kahhorova noted that in different parts of the country bakhshis are called Saki, and that they have such qualities as nightingale,

⁸ Русанов М. Красота в вине. Поэтика винопития в санскритской литературе // Вестник РГГУ, 2011. – N 2 (63). С. 93-94.

⁹ Асадов М. Ўзбек мумтоз шеърятда риндона маъно ва лирик кахрамон характери: Филол. фан. фалс. д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2017. – Б.22.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. V жилдлик. 3-жилд / Т.Мирзаев раҳбарлиги остида – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 561.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8-жилд / А.Азизхўжаев, М.Аминов, Т.Даминов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. – Б. 31.

¹¹ Назаров Н. “Лақайлар: диалектология ва фразеология”. – Тошкент. 2010. – Б. 222.

¹² Турдимов Ш. Ҳикмат хазинаси. – Тошкент: O‘zbekiston. 2016. – Б. 162-163.

¹³ Асадов М.Х. Ўзбек мумтоз адабиётида соқийнома (генезиси, тараққиёт босқичлари, поэтик хусусиятлари): Филол.фан.док. ...дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 59.

¹⁴ Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Иборат аз ду жилд. Ҷилди II. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, с. 2008, – С. 259.; Ботирбек Ҳасан. Арабча-ўзбекча бошланғич луғат. – Тошкент: Мовароуннахр. – Б.308.; Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3 жилдлик. – Тошкент: Университет, 2003. Ж.2. Б. 391.; Ҷайлidak Ӗ. Klasik türk edebiyatında saki-nameler: Doktora tezi. – Malatiya, 2018. – S. 1.

¹⁵ Қодиров М. Соқибулбул образининг талқини // Пўлкан шоир. – Тошкент: Фан. 1976. – Б. 120-127.

falcon, hawk, word farmer, bilgir, hafiz, musician, sukhanvar, ahangar, nagmagar, juyruk, sakrak¹⁶. These descriptions show the image of the Saki in folklore, as well as its formation and semantic development as an image.

In the process of formation of the concept of sakias a poetic image, interpretations have a special place, which had a great influence on the development of Eastern artistic thought. As the folklorist J. Eshonkul points out, “the history of human thought can, in a sense, be regarded as the history of the relation to the dream phenomenon”¹⁷. An important source in this regard is the book “The Interpretation of Dreams” by Muhammad ibn Sirin (653-729), a well-known commentator. In the play, the word “saqqo” (سقاء) is used in the sense of a “meshkobchi”, a water-distributor, and the saqqo in a dream is interpreted as a religious person, as well as a scholar and a preacher, with beautiful manners and religion¹⁸. Ibn Sirin’s symbolism of the Saki as a pious, religious person can be considered in the literature as the first step in the acquisition of the perfect meaning of this image, the divine enlightener. In addition, in Ibn Sirin’s description of the saqqo, the river in which he entered the dream is interpreted as the sultan, the Saki who receives water from it is close to the sultan, and the water in the vessel is interpreted as accumulated wealth. It is said that the one who drank the water got it from someone close to the sultan¹⁹. Of course, such symbolism could not fail to have an impact on fiction. For instance, the interpretation of the Saki as the perfect teacher who created the enlightenment to reach Allah, the wine in the glass as the wine of divine love and enlightenment, and the drinker as the person who benefited from the perfect teacher who is close to Allah, point out to the similarity between Ibn Sirin’s above interpretations and to the historical root of the image of the Saki that is connected with the interpretations. Such a commonality between interpretations and examples of fiction can be seen in one of the brightest examples of Turkic literature – “Qisasi Rabguziy”. The fate of the image of the Saki in this work, the “Ayokchi”, is directly connected with the interpretation of dreams and the greatest commentator in history, Yusuf. In addition, there are several aspects of the play related to the image of “Ayokchi” that are very similar to Ibn Sirin’s approach to the Saki. For instance, just as Ibn Sirin described the Saki as a person close to the sultan and as high-ranking, so the Ayokchi in Qisasi Rabguzi is one of the six people closest and most influential to the king in Egypt (minister, hajib, khazin, Ayokchi, aktachi, bovurchi)²⁰.

It should be noted that the influence of mystical teachings on the poetic perfection of the image of the Saki is incomparable. Representatives of mystical literature initially deepened their essence by adding new content and ideas to the poetic images that already existed before them. The image of the Saki was not left out of the process either. Because the concept of sakiwas inextricably linked with the lifestyle of the Sufis. In the practice of mysticism, the sakiwas considered by

¹⁶ Қаҳҳорова Ш. Эпик анъана ва “Оллоназар Олчинбек” достони. – Тошкент: Мухаррир. 2010. – Б.7.

¹⁷ Эшонкул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: Фан. 2011. – Б. 5.

¹⁸ Муҳаммад ибн Сири. Тушлар таъбирномаси. – Тошкент: Тошкент ислом университети. 2014. – Б. 239-240.

¹⁹ Кўрсатилган китоб. – Б. 239.

²⁰ Рабғузий. Қисаси Рабғузий. II китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. К.1. Б. 129.

the murshid to be one of the duties entrusted to the murid in order to bring him up and bring him to perfection. In particular, in the sects of Bektashi and Mawlawi, pouring wine was one of the important tasks²¹. In the section “Futuvvatnomai sultoniy” entitled “On the Saqqo (Meshkobchi)”, the saki discusses in detail how to behave physically and mentally, and what to follow when performing the profession of Saki²². An important aspect is understood here, that the image of the Saki is formed under the influence of wine in the literature of the humanity before the emergence of mysticism in the East, and in mystical literature as an independent image formed under the influence of mystical practice.

The second part of the first chapter is called “Perfection of the image of the Saki” and examines the development of the image of the Saki in the samples of Uzbek literature of the XI–XV centuries.

In particular, it was found that in the wisdom of Yassavi, the image of the Saki was based on Allah, Muhammad (sav), Khazrati Ali, Khurs, Chiltans, the perfect teacher, and the poet himself. Just as they share wine with the drinkers, they give divine grace to people’s hearts, kindle the fire of true love, enjoy the blessings of the unseen, warn of the secrets of the Truth, and signify monotheism. It should be noted that in Turkic literature, the concepts of saki and related to him were first used as a poetic image in the wisdom of Yassavi. This, of course, paved the way for its widespread use in the works of later representatives of Turkic literature. Although Baqirgani, a follower of the tradition of wisdom, could not introduce new meanings to this image, he served to raise it to the level of a traditional poetic image in Turkic poetry after Yassavi. In the wisdoms of Yassavi and Suleiman the “Boqirgani”, the image of the Saki was considerably expanded, but was not perfected in terms of poetic form. The development of this image and its special place in poetry in certain poetic ways is directly related to the work of Hafiz Khorezmi. Hafiz Khorezmi stands out among pre-Navoi Turkic artists in his use of the image of Saki. He skillfully used this poetic image in several poetic genres such as ghazal, muhammas, tarje’band. The poet has a clear advantage over other contemporary poets in that he widely uses the images of the Saki and his contemporaries and finds new adjectives for them. He even had a ghazal with the radif “Saki”, before which no one, not even his predecessor, Hafiz Sherozi, had written a ghazal with the radif “Saki”. In addition, this experience is repeated only in Navoi, except for Khorezm. In the epic “Khusrav and Shirin” Qutb refers to the image of Saki as Shirin and the Saki, the Palace as the Star of the Customer in his work, Said Ahmad in “Taashshuqnoma” as Zuhra and the Moon, the Amir’s throne.

It was Khorezmi who was the first in Turkic poetry to initiate the tradition of systematic and consistent application of the method of addressing the Saki in a certain genre, and raised it to the level of a poetic method. After Khorezmi, Khojandi used the images of Saki and adjacent images in the genre “Noma” for certain purposes and made it a tradition to use sakinoma bytes in this genre. Mawlana Lutfi used the image of Saki in genres such as fard and ghazal and contributed to its

²¹ Ayni. Sâkinâme (Hazırlayan: Mehmet Arslan), – İstanbul: Kitabevi. 2003. – S. 15.

²² Хусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2011. – Б. 92-93.

figurative perfection. In particular, the poet uses the word “Ayokchi” instead of the word “Saki” to form the “Ayokchi of the Ancients” and adds a new meaning to this image. In addition, the poet first used this image in poetic forms, such as *sakii alast*, *sakii majlis*, sometimes in the sense of a flower. Gadoi, unlike other contemporary poets, mainly uses the image of saki to sing love to God, to reveal religious and mystical content.

The second chapter is entitled “**The philosophical concept of the image of the Saki in Navoi’s lyrics and its external and internal features**”. The first part of the chapter deals with the “Philosophical concept of the image of the Saki”. While Alisher Navoi’s work is considered a major poetic macrosystem, the Saki is one of its integral members as a traditional poetic image. Whichever concept this vast poetic system served, its members are inherently related to the same concept.

First of all, Navoi effectively used the image of Saki in the vivid artistic embodiment of the spiritual, ideological environment of his time. For this reason, in most of his poems, the image of Saki appears to the lyrical hero, who was born from this environment, as an anise, a kind, a doctor who calms and soothes the soul. In the following verse, the poet, frustrated by the hypocrisy and deceit of his contemporaries, asks the Saki to take an anesthetic to make him forget his grief (without translation):

*Bu bazm ahli nifoqidin toriqmish ko ‘nglum, ey soqiy,
Ezib behushdor-u tut manga yetkanda davroning²³.*

The philosophical concept of the image of the Saki in Navoi’s work is also connected with the establishment of a new kingdom in the Khorasan region. While Sultan Hussein waged political struggles for the development of society and the state, Alisher Navoi took responsibility for overcoming the spiritual crisis. This became his literary-historical mission. The poet put forward the idea of spiritual ascension – the concept of the perfect man. In this regard, we can see that Navoi was associated with the image of the Saki and his associates. Because the image of Saki in most parts of the poet’s work comes in the sense of a real mature man, a man of great enlightenment – a perfect teacher. Although the poet apparently asks the Saki for wine, he actually wants him to teach the whole society about human values. For example, in “Hayratu-l-abror”, the lyrical protagonist addresses Saki and asks him to pour the wine of justice (without translation):

*Soqiyi gulchehra, ketur jomi adl,
Ko ‘rki, ne gullar ochar anjomi adl.
Adl ayog ‘in tutki, bo ‘lub shod ichay,
Odili davronni qilib yod ichay (6/114-115).*

In other parts of the epic, the poet asks the Saki to bring cabbage, manners, contentment, kindness, fidelity, love, honesty, and the wine of knowledge.

Mass drinking in society has eroded important values such as religion and morality and laid the groundwork for spiritual decline. For this reason, “The main theme of Hazrat Navoi’s works is human perfection. The increase in the number of

²³ Навоий А. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги НМИУ, 2012. Ж.1. Б. 380. (Алишер Навоий асарларидан келтириладиган бундан кейинги мисоллар ўн жилдлик Тўла асарлар тўпламидан олиниб, қавсда жилд ва саҳифа рақамлари кўрсатилди. – А.О.)

perfect people is a key factor in the spiritual growth of society”²⁴. Concepts such as Saki, wine, jam, mugbacha, which are very actively used in this environment, are very useful for the poet, who has begun to perform such a complex task as overcoming the moral and spiritual decline. He elevates the Saki and dozens of concepts around him to the level of a poetic image. Through this, he actively brings his didactic, philosophical views into society. That is Navoi took advantage of the position of wine in the social circles of the XV century. Although the poet, who has a large audience, apparently sings wine, he seeks to divert the attention of those who are intoxicated from wine and wine feasts from the depths of spiritual inferiority to the depths of enlightenment.

Navoi focused on the issue of asceticism and secularism, which was growing in the Islamic world during the poet’s lifetime, used the image of Saki in a very appropriate way when arguing with them. The poet appeals to the Saki (i.e. the perfect teacher who shares divine enlightenment) to hold the lamp of the cup (true love) and enlighten his heart. He sarcastically states that in the darkness of his asceticism, the eyes of the heart are closed and heedless:

*Qadah charog ‘ini ollimg ‘a tutqil, ey soqiy
Ki, zuhd zulmatida asru bo ‘lmisham gumrah (1/556).*

The political crisis of Hussein Boykaro’s time was also connected with the position of the Turkic language and literature. In Navoi’s struggle to raise the status of the Turkic language and literature, it was argued that the system of images of the Saki and his associates, as well as the style and genres that developed on the basis of this image, were very important.

In the second part of the second chapter, “The appearance of the image of the Saki” is studied. Navoi is one of the most active images in his work – the Saki as an artistic and aesthetic category. Appearance of the Saki (face, eyebrows, cheekbones, lips, demeanor, skin, breath, hair, hands, feet, body, clothes, gender), mood and movement (cheerfulness, sadness, tenderness, kisses), activity in the meeting (glass), effect on the lyrical protagonist (addiction to wine, anesthesia, insanity, opium and poisoning, killing, resurrection, forgiveness, consolation, help, delight, intoxication, purification, protection, message, loyalty, friendship), beverages (wine, boda, chogir, roh, rohi basil, sabuh) and their prices, utensils (goblet, bat, ibrik, jam, juraadon, kup, paymona, ratl, sabu, sogar, surohi), as well as cases and complaints of the Saki and other characteristics of Saki is described in detail by poet. All this vividly reflects the artist’s worldview, talent, artistic skills, social environment of his time and his attitude to the moral image. The dissertation focuses on each of these aspects.

In the third part of the second chapter, Navoi’s “Inner Properties of the Image of Saki” is studied. The dissertation also focuses on this aspect of the image of the Saki, which occupies a large place in the works of Navoi. As a result, it was found that the inner features of the image of the Saki were also connected with the mystical philosophy and deeply rooted in the spirituality of the East. Even in the literature,

²⁴ Жабборов Н. Алишер Навоийнинг “Арбаъин” асарида маърифий мазмун ва бадиий шакл уйғунлиги // Алишер Навоий ва XXI аср: халқ. илм. наз. анж. 2019. – Тошкент, 2019. – Б.87.

without the influence of Islam, there are images such as Saki, wine, goblets, wineries, which are associated with the description of wine, glorifying the mood of intoxication in the secular sense. The mystical literature that emerged after Islam not only preserved these images, but also intensified them. In assigning a mystical meaning to these images, first of all, the Islamic foundations and natural properties of symbols and emblems were in the center of attention of Sufi poets. This approach to symbolism is evident in the images of the Saki and his associates. For example, verse 21 of Surat al-Insan in the Qur'an can be cited as a theoretical basis for the rise of the concept of the Saki to the level of a mystical term meaning "Allah". It says, "On them are garments of green sundus (fine silk) and istobraq (thick silk), and they are adorned with silver bracelets, and their Lord will water them with pure wine"²⁵. The meaning of "sugaradi" in the verse is expressed in the form "saqahum" (سَقَاهُمْ), which is related to the word "saqi" in Arabic, and it is understood that Allah is the Saki who irrigates the good with pure wine. This allows Sufi poets to use the Saki as an image that expresses the same meaning.

Thus, many images of the Saki and his associates, under the influence of mystical philosophy, acquired new layers of meaning, which became widespread in literature. In particular, the influence of the concept of "state" in mysticism on the essence of the image of the Saki is obvious. Literary critic Haqqul also points out that the purpose of such images as boda and Saki is to turn to the heart, which is the main basis of human spiritual life, to discover its secrets, to try to understand the state of mind²⁶. In Navoi's verses, one can see the image of the lyrical hero – the lover's state of mind. The poet himself admits this in several places:

*Tut, ey soqiy, manga bir mayki, aning nash'asi yetkach,
Ko'ngul behol bo'lg'ay, jong'a har dam o'zga hol o'lg'ay (4/586).*

The fact that the Saki is an image engaged in a polite upbringing is clearly seen in Navoi's bytes.

The third chapter is entitled "**Interpretations of the image of Saki in Navoi's poetry**", and the first chapter is entitled "The image of Saki in the college "Khazoinu-l-maoniy". In "Khazainu-l-maoniy", one of the hundreds of characters who can reveal the poetic truths of the college, as well as demonstrate the poet's skill as a creator, is Saki. The study found that 470 of the 3132 poems in the collection had the image of Saki, and the statistics of the participation of this image in the division of the Devons, as well as the genres in which they were found. In addition, in 50-55% of the poems in the devons, it is clear that the essence of dozens of symbols, such as wine, durd, gazak, jam, broken pottery, raz, mughbacha, meykhana, can be understood with the help of the Saki.

The symbol of the Saki is used as a radif in 3 rubais in "Gharoyibu-s-sig'ar", in 1 ghazal in "Navodiru-sh-shabab", in 1 musaddas in "Badoe'-ul-vasat", and in 5 poems in total. This situation reflects an important aspect of the use of radif in Navoi's poetry: the poet uses a single radif in several poems to create its own

²⁵ Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол // Таборак пораси. – Тошкент: Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси нашриёти. 1991. – Б. 140.

²⁶ Ҳаққул И., Очилов Э. Ишқ ва ҳайрат олами. – Тошкент: O'zbekiston, 2016. – Б. 43.

variants. The word Saki, which is found in these poems, serves to reflect the thoughts and feelings of the poet, to strengthen the musicality of the poem. For example:

*Oxir dami umr etsa shitob, ey soqiy,
Tutqil manga oncha mayi nob, ey soqiy
Kim, hashrda mast o'lay xarob, ey soqiy,
To anglamay etsalar azob, ey soqiy (1/743).*

Navoi's mastery is evident in the fact that none of the 459 poetic works mentioned in Navoi's "Majolisu-n-nafois" refers to this symbol, and that "in the history of literature there was an event in the discovery and use of a new word – radif"²⁷. The poet also describes the meanings of this image in such combinations as Azal sakisi, Ayyuha-s-saki, balo sakilari, isaviydam saki, mug dayri saki, mughbacha saki, saki ajal, saki bazm, saki davr, saki ishq, saki kawsar, saki rahmat.

The use of the emblem within each genre has a certain amount and internal regularity. It can be observed that in different genres this emblem is loaded with colorful tasks. In the dissertation, this situation is mainly illustrated by the example of gazelles.

In the second part of the third chapter, we aim to study the role and interpretation of the image of the Saki in the epics of "Khamsa". The level of application of the image of the Saki in creative epics is as significant as in his lyrical works. In particular, the image of Saki was used in 110 of the 282 chapters in "Khamsa". We often come across this image in the most important points of "Khamsa". They help to gain a deeper understanding of the content, ideological and artistic aspects of the epics, as well as demonstrate the poetic skill and innovation of the creator. In the epics, new interpretations of the image of the Saki emerge.

Talking about the role of the image of Saki in "Khamsa", we touched on each of its contents. In Navoi's epics, the lyrical introductory verses provide the basis for the author to create a certain emotional state for himself and the reader before beginning to describe the main events of the chapter. The sakinoma bytes are mainly built on the art of consumption, and can be summarized on its content at the beginning of a chapter, but to conclude or to summarize the content of the next chapter at the end.

Certain reasons were given for the presence or absence of the image of the Saki in the chapters. In particular, in "Hayratu-l-abror", the chapters with the image of the Saki are mainly symbolic and are the product of a purely artistic process. The introductory parts of the epic, i.e. the descriptions of praise, nat, prayers, words, heart and predecessors, as well as the absence of the image of the Saki in the articles raised by theoretical issues, can be explained by the philosophical observations of the author in these chapters.

The role of the image of the Saki in the composition of epics was thoroughly checked. In particular, in "Farhod and Shirin" the image of the Saki came mainly in the two-byte memoirs at the end of the chapters. In the memoirs, the poet uses every opportunity of the image of the Saki. This image connects the chapters to each other by forming syllables. The lyrical retreat, the lyrics that come in the form of a lyrical

²⁷ Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Тошкент: O'zbekiston. 2014. – Б.141.

introduction, serve to reflect the poet's mental and emotional experiences, his subjective attitude to reality with high emotion. Also, the image of Saki in the *sakinomas* is embodied as a mystical symbol, as a perfect teacher, a spiritual helper, who guides Farhod in overcoming such statuses as demand, love, enlightenment, *istigno*, *tavkhid*, amazement, poverty. Furthermore, it became clear that the whole content of the epic could be understood even if the verses in the epic were read in a systematic way alone.

In the dissertation, the peculiarities of the lyrical bytes in the epics were compared with the features of another work of the poet in the lyrical genre – “*Sakinoma*”. In particular, the sources indicate that it was written in *mutaqarib* as one of the strict formal signs of *sakinoma*²⁸. However, no source gives any reason why the sea of genres was chosen for the genre. Iskhakov also paid attention to this aspect. In our opinion, this is due to the genesis of the genre of *sakinoma*. The “*Sakinoma-type bytes*”, which were the starting point in the historical development of the *Sakinoma* genre, were used only in the epic of Nizami, Khisrav, and Jami's “*Khamsa*” about Iskander²⁹. It is known that in classical literature, works about kings, in particular, works dedicated to Iskander, were written only in *mutakarib*. The choice of *mutaqarib bahri* for the genre of *sakinoma* can be explained by the fact that it was originally developed as an independent genre from such large lyro-epic works. Navoi's choice of *Ramal* for his *Sakinoma* took into account the fact that the *Ramal* is more in line with the Turkic language.

CONCLUSION

1. The first roots and stages of development of the concepts of Saki, which are closely connected with the life, culture, spirituality, scientific and religious worldview, values of the humanity through wine, related to the language and culture of the Arabs. Formed as an image in the Arabian Peninsula, the Saki later entered Eastern, including Persian-Tajik literature. It has served as one of the main characters in hundreds of novels created in the literature. The folklore of the Turkic people, interpretations, as well as mystical literature, which emerged as a result of mystical practice, had a great influence on the expansion of its possibilities as a poetic image.

2. Pre-Navoi turkic-speaking poets introduced the Saki and dozens of related images into Turkic poetry, giving them an artistic design. In particular, Yassavi and Bagirgani enriched the philosophical, mystical and spiritual features of this image, artists such as Hafiz Khorezmi, Qutb, Sayfi Sarayi, Lutfi, Gadoi, Atoyi contributed to the poetic perfection of the Saki images and his associates, Khorezmi, Khojandi, Said Ahmad, and Amiri made an invaluable contribution to the development of the *sakinoma* style. Coming to Navoi's work, this image rose to a new and higher stage of its perfection.

²⁸ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик лугати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.284.

²⁹ Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан. 1983. – Б.89.

3. The philosophical concept of the image of Saki, aimed at proving the maturity of national culture, as part of the creative mission of Alisher Navoi, in the basis of promoting the idea of a perfect man, raising the spiritual and moral image of society, vividly embodying the spiritual and ideological environment of his time, proving the maturity of the Turkic language and literature. The image of the saki is connected with the system of images, such as wine, glass, representing love, through which the artist actively introduced his didactic, socio-philosophical views into the life of society.

4. In Navoi's work, the image of the Saki as an artistic and aesthetic category is carefully and perfectly developed. The poet describes in detail the appearance, upbringing and behavior of the Saki, his activities in the meeting, the influence on the lyrical hero, drinks and their prices, utensils, as well as cases of complaints from the Saki and to the Saki, brings the traditions of wine feasts. These vividly reflected the artist's worldview, talent, artistic skills, the social environment of his time and his attitude to the moral image.

5. One of the elements that define the concept of Saki as an artistic image is its inner qualities, which are formed mainly on the basis of the mystical teachings that are widespread in the East. In mystical literature, each member of the image of Saki is endowed with an inner-mystical meaning. This doctrine further activated the image of the Saki in fiction and expanded the scope of meaning.

6. Navoi, in revealing the inner features of the image of the Saki, relied on the main theoretical foundations of the teachings of mysticism – the Qur'an and the Hadis. In the byte verses, the lyrical protagonist of the poet seeks to understand the state of mind, to discover its secrets.

7. The style of addressing to the Saki served as an important poetic style in reflecting all the thoughts and inner experiences of Navoi, related to the time. The role of the saki in the poet's lyrics is significant, and his study opens the way to a deeper understanding of most of the poems in "Khazoinu-l-maoniy". The image of the saki was found in Turkic literature as Allah, Muhammad (s.a.v), Hazrat Ali, chiltans, hurlar, parilar, pirimugan, pirikomil, the poet himself, mistress, mistress's eye, Saki of feast, Mushtaristar, Zukhrostar, Moon, flower, in pre-Navoi lyrical genres such as hikmat, ghazal, muhammas, tarje'band, noma, fard. However, Navoi, beyond the actual meaning of the image of Saki, skillfully used this image by loading the meanings of Allah, Muhammad (s.a.v), Hazrat Ali, pirikomil, Azroil, the ruler, prince, davr, love, misfortune, wife (yor), Atorud star, in nine lyrical and a number of epic genres, such as ghazal, musaddas, tarje'band, rubai, mustazad, tuyuk, muammo, sakinoma, doston. The poet first discovered in Turkic literature the poetic potential of saki by creating gradifi musaddas, ghazals and rubais with the image of "Saki".

8. In the composition of the epics "Khamsa", the verses of the poem, formed on the basis of the image of the Saki, served as a lyrical introduction, pointing to the events of the current or next chapter. In "Khamsa" new aspects of the meaning of this image are revealed. Navoi expanded his artistic potential by creatively approaching the poetic methods associated with the image of the Saki, which exists

in the tradition of Hamsa. This, in turn, played an important role in the formation of the genre of sakinoma in Turkic poetry.

9. The study of the multicultural interpretation of the image of a single saki by Alisher Navoi allows to determine the level of poetic thinking of the poet more precisely in accordance with the criteria of world literature, the thoughtful principles and concepts of the approach to art.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

АВАЗНАЗАРОВ ОДИЛЖОН РАХМАТУЛЛОЕВИЧ

ОБРАЗ КРАВЧЕГО В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИШЕРА НАВАИ

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Карши – 2020

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером №В2019.1.PhD/Fil703

Диссертация доктора философии (PhD) выполнена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации на трех (узбекский, английский, русский (резюме)) языках размещен на веб-странице Научного совета www.qarshidu.uz и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» по адресу www.ziyonet.uz.

Научный руководитель:	Нафас Намозович Шодмонов доктор филологических наук, профессор
Официальные оппоненты:	Жаббаров Нурбой Абдулхакимович доктор филологических наук, профессор Ахмедова Шоира Незматовна доктор филологических наук, профессор
Ведущая организация:	Самаркандский государственный университет

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 по присуждению научных степеней при Каршинском государственном университете «19» XII 2020 года в 19.00 (Адрес: 180103, Карши, улица Кучабат 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz)). Каршинский государственный университет, Главный корпус, 3-этаж, 305-аудитория.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирована за номером 33). Адрес: 180103, Карши, улица Кучабат 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56

Автореферат диссертации разослан «19» XII 2020 года.
(Протокол рассылки от «19» XII 2020 года).


Х.Жаббаров
Заместитель председателя научного совета по присуждению научных степеней, доктор филол. н.
Г.Н.Таджиева
Ученый секретарь научного совета по присуждению научных степеней, доктор философии по филол. н.
Д.Тураев
Председатель научного семинара при научном совете по присуждению научных степеней, доктор филол. н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Предмет исследования – изучение художественной интерпретации образа виночерпий (в современном виде), используемой в творчестве Алишера Навои.

Объект исследования. Основными источниками для исследования послужили 10-томное «Полное собрание сочинений» Алишера Навои, такие как «Хазайну-л-маоний», «Хамса», также были упомянуты ряд представителей нашей классической литературы для полного представления роли и интерпретации образа виночерпий в тюркской литературе.

Целью исследования было определение генезиса образа виночерпий, постепенного развития искусства, его роли в творчестве Алишера Навои, интерпретаций, социально-философских концепций, внутренних и внешних особенностей.

Научная новизна исследования:

на возникновение и развитие образа виночерпий повлияли обычаи, ритуалы, а также интерпретации, фольклор, мистическая литература, связанная с образом вина в культурной и общественной жизни народов мира;

выяснилось, что поэт обогатил смыслы образа виночерпий в тюркской литературе Азроилом, время, любовью, несчастьем, йор (женой), правителем, князем, звездой Аторуд, а поэт первым открыл поэтический потенциал виночерпий, создав радиифи мусадды, газели и рубаи с образом «виночерпий»;

исходя из того, что сущность, поэтичность, внутренние и внешние особенности образа виночерпий связаны с мировоззрением и философской концепцией Алишера Навои;

в эпосах училища «Хазойину-л-маоний» и «Хамса» исследуются возможности изображения, искусства, мистической сущности, ассоциативной связи с системой мистических образов, способа выражения.

Внедрение результатов исследования. Результаты исследования по образу виночерпий в творчестве Алишера Навои представлены в следующих работах:

Поэтическая природа внешних и внутренних качеств виночерпия были связаны с мировоззрением и творческой концепцией Алишера Навои, научные выводы о которых были сделаны в фундаментальном проекте ИТД А-1-118 «Подготовка и издание учебного пособия по трактовке и интерпретации образа Навои» (2015-2017). (Справка Министерства высшего и среднего специального образования от 3 ноября 2020 г. № 89-03-4365). В результате была раскрыта философская концепция образа виночерпия, определены его внутренние и внешние качества.

Поэт обогатил смыслы образа виночерпий в тюркской литературе Азроилом, давром, любовью, несчастьем, йор (женой), правителем, князем, звездой Аторуд, а также поэт первым открыл поэтический потенциал виночерпий, создав радиифи мусаддас, газали и рубаи с образом «Виночерпий», что было использовано при реализации фундаментального

проекта «Синтез литературных традиций Востока и Запада в узбекской литературе периода независимости» (2012-2016 гг.). (Справка Министерства высшего и среднего специального образования от 3 ноября 2020 г. № 89-03-4365). В результате были усовершенствованы теоретические представления о традиции в классической поэзии Востока, ее преемственности в период независимости;

Художественные возможности образа виночерпия, его познавательные особенности, ассоциативная связь с системой мистических образов, способы выражения в произведениях «Хазойну-л-маоний» и «Хамса» использовались при составлении сценариев передач и радиопередач Кашкадарьинского областного телевидения. (Справка Кашкадарьинского областного телевидения № 547 от 3 июля 2020 г.). В результате теле- и радиопередачи обогатились как в образовательном, так и в практическом плане.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, заключения и списка использованных источников общим объемом 155 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; part I)

1. Avaznazarov O.R. The role of the image of Saki in the Navoi's literary and historical mission // International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies. Volume: 9 / Issue: 3 / – Macedonia, 2020. – P.10–17. (Impact factor ICV: 6.88).
2. Авазназаров О.Р. Навоий лирикасида май тимсоли // Ўзбекистонда хорижий тиллар. – 2019. – № 1. – Б.163–170 (10.00.00. №17).
3. Авазназаров О.Р. Соқий образи генезиси // IIm sarchashmalari. – 2019. – № 11. – Б. 71–75. (10.00.00; № 3).
4. Avaznazarov O.R. Moddiy ashyodan – poetik obrazga // Til va adabiyot ta'limi. – 2019. – № 4. – В. 39–40 (10.00.00. №9).
5. Авазназаров О.Р. Яссавий ва Боқирғоний ҳикматларида соқий образининг талқинлари // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнали). – 2019. – №12. – Б.11–20 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори).
6. Авазназаров О.Р. “Садди Искандарий” достонида соқий образи // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнали). Тошкент. – 2020. – № 2. – Б.1–8 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори).
7. Avaznazarov O.R. The role of the image of Saki in the poem “Hayrat ul-abror” // Of the XV international scientific and practical conference. November 30 – December 7, 2019. – Sheffield, 2019. P. 70-74.
8. Авазназаров О.Р. “Лайли ва Мажнун” достонида соқий образи // Таълим тизимида чет тилларни ўрганишнинг замонавий муаммолари: Халқ. Илм.амал.конф. 5-6 март 2020. – Бухоро, 2020. Б. 208-210.
9. Авазназаров О.Р. Навоий ва Огаҳий лирикасида соқий тимсоли билан боғлиқ муштаракликлар // Огаҳий – шоир, муаррих, таржимон: Тез. Респ.илм.масоф.онлайн конф. 16-17 декабр 2019. – Урганч, 2019. Б.154-158.
10. Авазназаров О.Р. “Фавойиду-л-кибар”да соқий образидан фойдаланиш усуллари // Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар: Республика илмий-масофавий онлайн конференция. 26-ноябрь 2020. – Тошкент, 2019. Б. 9-10.

II бўлим (II часть; part II)

11. Авазназаров О.Р. Аҳмад Яссавий ҳикматларида соқий образининг ўрни // V Международной научно-практической конференции “Наука и образование в современном мире: вызовы XXI века”: Тез. – Нур-Султан, 2019. Б. 58-62.
12. Авазназаров О.Р., Маҳманазарова Т.Б. “Фарҳод ва Ширин”да соқий образи // Алишер Навоий ва XXI аср: Халқаро илмий-назарий конференция. 8 февраль 2020. – Тошкент, 2020. Б. 480-482.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари”
илмий-назарий, услубий журнали таҳририясида таҳрирдан ўтказилди
(19.12.2020 йил).

Гувоҳнома № 14-061

19.12.2020. Босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x80 1/16
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб нашриёт т. 3.2 Шартли б.т. 3,7.
Адади 100 нусха. Буюртма № 47

Қарши давлат университети кичик босмахонасида чоп этилди.

